

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ.

ΙΑΤΡΙΚΗ.

Πρώται γραμμαί μιᾶς ἰατρικῆς τοπογραφίας
καὶ καταστατικῆς τῆς Πελοποννήσου.

"Αρθρον Α'.

Πρὸ τριῶν περίπου ἐτῶν συνετάχθησαν, κατὰ διαταγὴν τῆ Κυβερνήσεως, παρὰ τῶν διοικητικῶν ἰατρῶν, στατιστικοὶ πίνακες τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἰς παραρτήματα τοῦ Ταχυδρόμου ἐδημοσιεύθησαν. Τούτων ἡ συλλογὴ, πολύτιμος διὰ τὴν ἔλθειν ἄλλων ὁμοίων παρατηρήσεων οὔσα, ἐμπεριέχει διδόμενα ἄξια λόγου πρὸς γνῶσιν τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς αἰτιολογίας τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐνδημιῶν. Ἄλλ' αἱ πρώται αὐταὶ ἔρευναι ἔμειναν ἀσυμπλήρωτοι καὶ ἀτελεῖς, μάλιστα καὶ ἐπαρχιῶν τινῶν οἱ πίνακες λείπουσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἑλλὰς προοδεύει οὐχὶ κατὰ τοὺς συνήθεις ὅρους ἐθνῶν ἡρέμα καὶ ἀπὸ μακροῦ ἀναπτυσσομένων διὰ τινος διευθύνσεως τὴν ὁποίαν ἀπ' αἰῶνων ἔλαβον, ἀλλὰ προβαίνει ὡς ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ριζικῆν ἀνατροπὴν ἀνεγειρόμενον, σπεύδει νὰ ἐφαρμώσῃ ἐν ἑαυτῷ ὅτι καλὸν ὁ νέος πολιτισμὸς καὶ θεσμοθεσίαι νέαι καὶ τεχνῶν ἐφευρέματα ἐδωρήσαντο εἰς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, διὰ τοῦτο ἀνγκαιὸν εἶναι

ἂν ἀκολουθῆ ἡ ἱατρικὴ καταστατικὴ τοιαύτην ἀνάπτυξιν, καὶ νὰ σημειοῖ ὁποῖαν βελτίωσιν εἰς τὴν ὑγιεινὴν κατάστασιν τῶν δήμων καὶ εἰς τὴν φυλὴν καθόλου, ὁποῖαν ἐπαύξησιν εἰς τὸν πληθυσμὸν, ὁποῖας φυσιολογικὰς ἢ νοσολογικὰς τροπολογίας συνεπιφέρει ἢ μεταβολὴ τῆς πολιτείας, ἢ ἀλλαγὴ τοῦ βίου τῶν κατοίκων, ἢ ἐπέκτασις τῆς γεωργίας καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιχειρήσεις, ὅσας ὁ πολιτισμὸς ἐδίδαξε πρὸς ὄφελος τῶν κοινωνιῶν. Ὁφείλον ἄρα νὰ ἀναθεωρῶσι καὶ διορθῶσι κατ' ἔτος τοὺς καταστατικούς πίνακας, καθότι ὡς πρῶτα δοκίμια οἱ ἤδη ἐκδοθέντες ἔχουσιν ἑλλείψεις. Ὅταν δὲ συμπληρωθῶσιν οὗτοι καὶ φθάσωσιν εἰς ὅρον τινα ἀκριβείας, τότε θέλει ὠφελῆθαι τὰ μέγιστα καὶ τὸ κοινὸν καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ἀφοῦ γίνωσιν ἀκριβέστερον γνωστὰ αἱ καθόλου αἰτίαι τῶν ἐνδημιῶν, αἱ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς χώρας καὶ εἰς τὰ προσόντα αὐτῆ ἐνυπάρχουσαι, θέλουσιν ὀδηγηθῆι οἱ δῆμοι νὰ ἐκτελέσωσιν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἢ περὶ τὰ δημόσια ὑγιεινὴ παραγγέλλει πρὸς ἀπαλλαγὴν ἢ μείωσιν τῶν ἐνδημιῶν νόσων. Οἱ δὲ ἱατροὶ μελετῶντες ὅσα γινόμενα εἰς τὴν Γενικὴν Παθολογίαν ἀνάγονται, θέλουσι πορισθῆι νέας ἴσως γνώσεις περὶ τῶν αἰτιῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς τοὺς ἀνθρώπους κοινὰ νοσήματα προξενοῦσι, καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας αὐτῶν.

Ἀρμοδιωτάτη βεβαίως χώρα πρὸς τοιαύτας ἐρεῦνας εἶναι ἡ Ἑλλάς. Αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐρημώσεις καὶ καταστροφαὶ ἄφησαν γυμνὸν, οὕτως εἰπεῖν, ἐνταῦθα τὸν ἄνθρωπον ἐντὸς γυμνῆς φύσεως. Ἐντονωτάτη ἄρα καὶ ἀνεμπόδιστος ἐμφαίνεται ἐφ' ἡμῖν ἡ ἐνέργεια αὐτῆς. Ἀφ' ὅσα ἐπενήσεν ὁ ἄνθρωπος, ἵνα ἀπαλλάξῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς ἀμεσον ἐνεργείαν τῆς φύσεως, καὶ ταύτην νὰ κοσμήσῃ κατὰ τὰς χρείας του καὶ τὸν ὑψηλὸν του ποσορισμὸν, ὀλίγα ἐξετελέσθησαν ἐν Ἑλλάδι. Ἦδη ἄλλη ἄρχεται περίοδος· ἦδη τὸ πρόσωπον τῆς γῆς μεταβάλλεται κοσμούμενον ὑπὸ θαλαρᾶς φυτείας· πληθύνεται ἡ γενεὰ τῶν ἀνθρώπων· πόλεις ἀνεγείρονται ἐπὶ νέων σχεδίων πρὸς νέας χρείας ἀρμοζόντων. Ὁ βίος τῆς κοινωνίας ἠλλαξε. Τῶν κοινωνικῶν τούτων μεταβολῶν ἡ διαφορὰ δίδει αἰτίαν εἰς με-

λέτας παντός είδους, αϊ όποιαϊ δέν πρέπει νά παραμεληθώσι· διότι οϊ μεταγενέστεροι θέλουσι ζητήσει λόγον περι τούτου από τούς νυν ζώντας· θέλουσι ζητήσει τά χρονικά παρεληλυθότων χρόνων, από εκείνους όσοι υπήρξαν μάρτυρες αυτόπται. Εϊς δέ τούς ζηλωτάς τής ιατρικῆς ενδιαφέρει νά σπουδάσωσι τήν παρούσαν κατάστασιν καθ' όσον αφορά τόν άνθρωπον, τήν υγείαν του, τόν πληθυσμόν του, και ν' ακολουθήσωσι παρατηροῦντες πώς μετά καιρούς θέλουσιν αλλάξει χαρακτῆρα αϊ ένδημίαι, πώς θέλει αναπτυχθεϊ ό οργανισμός τής φυλῆς, και κατά τίνα λόγον θέλει αυξήσει ή πληθυσ τών κατοίκων, παρακινούμενοι πρὸς τούτοις ν' ανακαλύψωσι τās αίτίαις τών επιχωρίων νόσων, νά διακρίνωσιν ακριβέστερον τά είδη των, τās ποικιλίαις των, τās παραλλαγάς των, και νά προσδιορίσωσιν ασφαλέςτεραν θεραπείαν.

Πρὸς πάντα ταῦτα ή επαγωγή μόνη είναι άπατηλότατος οδηγός· χρήζομεν πρὸς τοιαύτας έρεύνας παρατηρήσεων ακριβῶν και έκτεταμένων· διότι ό λογισμός τότε γίνεται όρθός, ότε αναχωρή από τās μερικās περιπτώσεις, και τούς συμπερασμούς από τών φαινομένων μεθοδεύη. Έάν δέ μελετήσωμεν με τοικύτην μέθοδον όσα βλέπομεν εν Ελλάδι φαινόμενα, αναμφισβόλως θέλομεν γνωρίσει πολλῶ ακριβέστερον τόν τόπον τόν όποιον κατοικοῦμεν. Η Έλλάς είναι βιβλίον του όποιου δέν άνέγνωμεν εισέτι τήν πρώτην σελίδα, βιβλίον εμπεριέχον ύψηλά διδάγματα και αληθείας έτι άνεξευρέτους· δέν είναι χάρτις άγραφος, έφ' ου δέν εγομεν εϊμη νά μεταγράψωμεν ό,τι εις έντύπους βίβλους ίδομεν. Πρέπει ν' αναγιώσωμεν εν αυτῇ τούς ζώντας χαρακτῆρας τούς εν τῇ φύσει έντετυπωμένους. Ναι, τότε θέλομεν προοδεύσει, ότε διατελέσωμεν τά πράγματα μάλλον σπουδάζοντες ή λόγοις ερίζοντες, ότε καθέξωμεν τās έννοιαις τών γινομένων μάλλον ή τās έννοιαις ήμῶν αυτών. Πάν γινόμενον μαρτυρεϊ ένα νόμον, ένδεικνύει μιαν αίτίαν, έμφαίνει εν άποτέλεσμα· όμιλεϊ εις τόν νοῦν μας διά τών αισθήσεων. Άς προσέξωμεν άρα όπως έννοήσωμεν τούς αληθεϊς τούτους λόγους τούς όποιους διά τών φαινομένων τας εκφράζει ή

φύσις. Τὰ γινόμενα ταῦτα, τὰ πράγματα ταῦτα ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν, καὶ τότε θέλομεν ἔχει κανόνα καὶ εἰς τοὺς συλλογισμούς μας καὶ εἰς τὰς πράξεις μας καὶ εἰς τὴν προόδον μας.

Ἰλικῶς θεωρουμένη ἡ Ἑλλάς εἶναι εἰσέτι παραπλήσιος εἰς τὴν κατάστασιν τῆς φύσεως. Ἐνταῦθα γαῖαι χερσεύουσαι, κῶμαι ἔρημοι, καὶ πόλεις πεπτωκυῖαι, ἐπὶ τοῖς ἔρειπίοις τῶν ὁποίων γίνονται οἱ συνοικισμοὶ τῶν ἀνθρώπων· οἱ δὲ περὶ τὰς ἀρχὰς συνοικοῦντες, στερημένοι ὄντες τῶν μέσων ὅσα ἡ τέχνη ἐφεύρεν ἵνα ἀνεγείρη τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν φυσικὴν κατάστασιν, φαίνονται κατεσκηνωμένοι μᾶλλον ἢ συνοικισμένοι εἰς τὴν χώραν ἐφ' ἧς συνάγονται. Τὰ τέσσαρα πέμπτα τοῦ βασιλείου μένουσιν ἀγεώργητα, καὶ ὁ πληθυσμὸς εἶναι τὸ πέμπτον τῶν κατοίκων τοὺς ὁποίους ἡ χώρα δύναται νὰ θρέψῃ (α). Ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν οἱ οἰκήτορες αὐ-

(α) Οἱ ἐφεξῆς πίνακες περιέχουσι τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου εἰς στρέμματα καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν γεωργησίμων καὶ γεωργημένων στρεμμάτων.

Πίρ. 1. Γενικὴ διαίρεσις τῆς γῆς.

	ἐν Πελοπον- νήσῳ.	ἐν Στερ. Ἑλλάδι.	ἐν ταῖς Νήσοις.	ὀλικὸς ἀριθμὸς.
ὄρη καὶ βράχοι, ποταμοὶ καὶ λί- μναι . . .	5,000,000.	5,000,000.	5,967,226.	15,967,226.
δάση . . .	1,500,000.	2,000,000.	— —	3,500,000.
γάϊαι ἀροτοὶ	3,000,000.	4,000,000.	— —	7,000,000.
κῆποι . . .	44,436,409.	8,171,949.	300,000.	49,908,358.
ἀμπελώνες .	35,000.	69,000.	145,000.	219,000.
ἀμπελώνες .	240,000.	486,000.	324,000.	750,000.
σταριδῶνες .	44,440.	2,120.	— —	46,560.
ἐλαιῶνες . .	42,551.	21,455.	7,604.	44,610.
γαῖαι πρὸς καλλιέργ. τῶν ἔσπερίων δέν- δρων καὶ τῶν μο- ρεῶν . . .	260.	446.	440.	486.
πόλεις καὶ χωρῖα	457,340.	47,360.	7,060.	214,760.
ὀλικὸς ἀριθ. στρεμμάτων	21,396,000.	49,498,000.	6,724,000.	47,645,000.

Ξουσι, πληθύνονται, οικόδομοῦσι, γεωργῶσι τὴν πέριξ γῆν καὶ προμηθευόμενοι μέσα ἀνάσεως καὶ εὐζωίας διαφύγουσι τὴν ἀμεσον τῆς φύσεως ἐπήρειαν.

ἀριθ. 2. Πίναξ τῶν γεωργησίμων γαιῶν.

	ἐν Πελοπον- νήσῳ.	ἐν στερ. Ἑλλάδι.	ἐν ταῖς Νήσοις.	ὄλικός ἀριθμός.
γαῖαι ἀροτοὶ κῆποι, ἀμπε- λώνες, σταφι- δῶνες, ἔλαι- ῶνες κ.τ.λ.	11,436,409.	8,171,949.	300,000.	19,908,358.
	959,591.	326,051.	453,774.	4,739,416.

ὄλικός ἀριθ. στρεμμάτων	12,396,000.	8,498,000.	753,774.	21,647,774.
----------------------------	-------------	------------	----------	-------------

Εἰς τὸν ἄνω πίνακα δὲν ἐμπεριέχονται καὶ ἄλλαι γαῖαι ἐπιτήδαιοι πρὸς καλλιέργειαν, αἱ ἐναπομένοντα ἀπὸ τὴν ἀποξήρανσιν τῶν ἐλῶν, ἀπὸ τὴν ἀποκοπὴν δασῶν κ.τ.λ. Ἐξηρέθησαν, ὡς δύναται νὰ ἴδῃ τις εἰς τὸν πίνακα ἀριθ. 4. τὰ ὄρη καὶ οἱ βράχοι, αἱ λίμναι καὶ τὰ δάση ἀπὸ τὴν ὀλικὴν καταγραφὴν τῶν συνιστῶντων τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βασιλείου στρεμμάτων, καὶ τὸ ὑπόλοιπον, διηρημένον ὡς εἰς τὸν πίνακα ἀριθ. 2, συνιστᾷ τὸ ποσὸν τῶν γεωργησίμων γαιῶν.

ἀριθ. 3. Πίναξ τῶν γεωργημέων καὶ ἀγεωργητῶν γαιῶν.

	ἐν Πελοπον- νήσῳ.	ἐν Στερ. Ἑλλάδι.	ἐν ταῖς νήσοις.	ὄλικός ἀριθμός.
Γεωργημένα	4,960,000	2,917,812	703,774	8,581,586.
Ἀγεωργητοὶ	7,436,000	5,580,188	50,000	13,066,188.
ὄλ. ἀρ. στρεμ.	12,396,000	8,498,000	753,774	21,647,774

ἀριθ. 4. Πίναξ τῶν ἐθνικῶν καὶ ἰδιωτικῶν γεωργημέων γαιῶν

	ἐν Πελοπον- νήσῳ.	ἐν Στερ. Ἑλλάδι.	ἐν ταῖς νήσοις.	ὄλικός ἀριθμός.
ἐθνικαὶ γαῖαι	4,000,000	2,018,020	50,000	6,068,020.
ἰδιωτικαὶ γαῖαι	960,000	899,792	653,774	2,513,566.
ὄλ. ἀρ. στρεμ.	4,960,000	2,917,812	703,774	8,581,586.

Διὰ νὰ γίνωσι δὲ γνωστὰ τὰ ἀποτελέσματα τοιούτων μεταβολῶν πρέπει νὰ καταγράφωνται ἀκριβῶς, καὶ τότε θέλει ὑπάρχει τὸ καλλήτερον τεκμήριον, μάλιστα τὸ καλλήτερον μέτρον τῆς γινομένης προόδου. Τὰ δὲ ἀφ' ὁμοίων παρατηρήσεων διδόμενα θέλουσιν ἔχει τόσῳ μείζονα ἀξίαν, καθ' ὅσον πρὸ τοῦ αἰῶνος ἡμῶν κατέγραφον μόνα τὰ τελευταῖα ἐξαγόμενα τοιούτων μεταβολῶν, καὶ ἡ καταστατικὴ δὲν ἠκολούθει παρατηρούσα τὸ θαυμάσιον τοῦτο κίνημα ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπομακρύνονται ἐπὶ μᾶλλον ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς φύσεως.

Ἡμεῖς δ' ἐν τούτοις μένοντες ἐν προσδοκίᾳ ἄλλων καταστατικῶν παρατηρήσεων, ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ ὠφεληθῶμεν ἐκ τῶν ἐνόντων, καὶ συλλέγοντες τοὺς ἤδη δημοσιευθέντας πίνακας, νὰ παραλληλίσωμεν ὅσα ἐν αὐτοῖς ἐμπεριέχονται, νὰ εὐρωμεν τὰς συναφείας τῶν διδομένων, νὰ ἐξαγάγωμεν γενικώτερα πορίσματα καὶ νὰ πλησιάζωμεν εἰς τὰς αἰτίας, αἱ ὁποῖαι ἐπηρεάζουσιν ὑπὸ ἰδίου νόμου τὴν ὑγείαν τῶν ἀνθρώπων καὶ δίδουσιν εἰς τὰ νοσήματα κοινόν τινα καὶ ἐπιχώριον χαρακτῆρα. Τοῦτο ἐκπληροῦμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ μόνην τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἐὰν λείψῃ ὅση λεπτομέρεια εἶναι εἰς τοιαύτας ἐργασίας ἀναγκαία, ἐλπίζομεν ὅτι οἱ ἀναγνώσται θέλουσι μᾶς συγχωρήσει γινώσκοντες πόσον εἶναι

αρ. 5. Πίναξ τῶν ἐθν. καὶ ἰδιωτικῶν ἀγεωργήτων γαιῶν.

	ἐν Πελοπον- νήσῳ.	ἐν Στερ. Ἑλλάδι.	ἐν ταῖς νήσοις.	ὅλικός ἀριθμός.
ἐθνικαὶ	6,000,000	4,000,000	40,000	10,040,000.
ἰδιωτικαὶ	1,436,000	1,580,488	40,000	3,026,488.
ὅλ. ἀρ. στεμ.	7,436,000	5,580,488	50,000	13,066,488.

Ἐξήχθησαν ἐκ τῆς στατιστικῆς περιγραφῆς τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Φ. Στρώγγ (Greece as a Kingdom by F. Strong. London. 1842 σελ. 2. καὶ 3). Τὰ ἔγγραφα ταῦτα εἶναι ἐπίσημα.

Νομίζω δὲ ὅτι συντάχθησαν κατὰ τὰ 1836 καὶ δίδουσι γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῆς γεωργίας εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν.

ἐλλειπῆ τὰ διδόμενα, δι' ὧν ἔμελε νὰ συμπληρωθῆ δεόντως ἐντε-
λης τοπογραφία καὶ καταστατικὴ τῆς χερσονήσου ταύτης. Οὐδ' ὁ
σκοπὸς ἡμῶν εἶναι νὰ τὴν συντάξωμεν ἐπιθυμοῦμεν μόνον εἰς τὴν
ἀνά χεῖρας διατριβὴν νὰ προσδιορίσωμεν τὴν κατάλληλον μέθοδον,
καὶ ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸν τῶν γνωστῶν διδομένων νὰ εὕρωμεν
πορίσματα ἄξια προσοχῆς καὶ ἀρμόδια νὰ μᾶς δώσωσι λόγον
τῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα προσθέμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν.

Ἐλάβομεν ὡς βᾶσιν εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν τὴν διαίρεσιν τῶν
δήμων ὁποῖα ἦτο κατὰ τὰ 1839, ὅτε συνετάχθησαν οἱ ἰατρο-
στατιστικοὶ πίνακες. Μιᾶς δὲ διοικήσεως, τῆς Γόρτυνος, ὁ πίναξ
δὲν ἐξεδόθη.

Ὅφειλομεν ἐνταῦθα νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐκ τῶν πινάκων
τούτων πολλοὶ διακρίνονται περὶ τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν συνέ-
πειαν. Εἰς τούτους τὰ διάφορα κεφάλαια τῶν παρατηρήσεων
ἀμοιβαίως ὑποστηρίζονται καὶ τὸ ἐν συντείνει πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ
ἄλλου. Ὅσακις δὲ φαίνεται ἀντίφασις ἢ παραδρομὴ, εὐρίσκομεν
εἰς αὐτοὺς τοὺς πίνακας τὸ μέσον τοῦ νὰ ἐπανορθώσωμεν αὐτὴν
καὶ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ποῦ ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια.

Οἱ πίνακες εἶναι συντεταγμένοι κατὰ διοικήσεις. Εἰς πίναξ ἐν-
διαλαμβάνει περὶ τῶν δήμων καὶ τῶν χωρίων αὐτῶν λεπτομε-
ρῶς (ιδιαιτέρος πίναξ τῶν δήμων τῆς διοικήσεως κ. τ. λ.). Ἄλλος
ἕτερος περιέχει τὰ κατὰ τοὺς δήμους μόνον καὶ καθόλου (γενικὸς
ιατροστατιστικὸς πίναξ τῶν δήμων), καὶ τελευταῖον ἀνακε-
φαλαιῶν τὰ πάντα καθολικώτερον ὁ γενικὸς ἰατροστατιστικὸς
πίναξ τῆς διοικήσεως. Προστίθεται δὲ τοῖς πλείστοις καὶ ἰδιαι-
τέρος πίναξ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατοίκων κατὰ δήμους, κατὰ
φύλον, κατ' ἡλικίας, κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν
οικογενειῶν κ. τ. λ. Πρὸς τὸν σκοπὸν ἡμῶν εἶναι ἤδη ἀναγκαῖοι
οἱ ἰδιαιτέροι ἰατροστατιστικοὶ πίνακες τῶν δήμων.

Τῶν πινάκων τούτων ἕκαστος ἐμπεριέχει α) τὰ ὀνόματα τῶν
πόλεων, χωριῶν, ἢ πολιχνίων τῶν δήμων. β) Τὴν τοποθεσίαν
καὶ ὑγεινὴν κατ' ἕκαστον χωρίου. γ) Τὸ εἶδος τῶν πο-

τήμων υδάτων. δ) Τους κυριεύοντας ανέμους. ε) Τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν κατοίκων. ζ) Τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν. η) Τὰς κρᾶσεις αὐτῶν. θ) Τὴν κατάστασιν τῶν νεκροταφείων, φαρμακοπωλείων, σχολείων καὶ τῶν δημοσίων καταστημάτων. ι) Τὰς ἐπικρατούσας νόσους. ια) Τὰς αἰτίας τούτων. ιβ) Τὰ προφυλακτικὰ καὶ θεραπευτικὰ μέσα. ιγ) Τὸν ἀριθμὸν τῶν ἰατρῶν, χειρουργῶν καὶ μαιῶν παρόντων εἰς πάντα δῆμον.

Τὸ σχέδιον τοῦτο τῶν ἰατροστατισικῶν ἐρευνῶν εἶναι ἀξιόλογον, ἀλλὰ τὸ διάγραμμα φαίνεται πολλὰ στενὸν διὰ τόσα ζητήματα, τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται ἡ λύσις. Τῶν κεφαλαίων τούτων τινα ἔχρηζον ἰδιαιτέρων ἐκθέσεων λεπτομερῶν καὶ ἀνεπτυγμένων. Ἡδύναντο δὲ ὁμοίως ἐκθέσεις νὰ ἐπισυνάψωσιν εἰς τοὺς πίνακας, καὶ τότε ἡ καταγραφή τῶν φαινομένων ἤθελεν εἶναι σαφὴς καὶ εἰς τὴν λύσιν τῶν ἐπιστημονικῶν ζητημάτων κατάλληλος. Διότι ὡς ὑπάρχουσιν ἤδη εἰς τοὺς πίνακας τὰ κεφάλαια δὲν ἔχονται ὅλα τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ ἀκριβείας. Τὰ μὲν ἐξ αὐτῶν χρήζουσι μακροχρονίου παρατηρήσεως καὶ συνεχοῦς τοῦ ἰατροῦ ἐν τῷ τόπῳ παρουσίας, ἄλλως δὲν παρέχουσιν ἀξίαν ἐπιστημονικὴν οὕτω π. χ. εἰς διοικητικὸν ἰατρὸν, διαμένοντα πάντοτε σχεδὸν ἐν μιᾷ πόλει τοῦ δήμου, ἀδύνατον εἶναι νὰ δώσῃ ἀκριβεστάτας πληροφορίας περὶ τῶν ἀνέμων τῶν κυριεύόντων ἀπανταχοῦ τῶν χωρίων, καθὼς καὶ περὶ πάσης ἄλλης μετεωρολογικῆς παρατηρήσεως. Περὶ δὲ τῶν ἐπιχωρίων νόσων καὶ τῶν αἰτιῶν αὐτῶν, τὸ διάγραμμα δὲν συνεχώρησεν εἰς τοὺς συντάξαντας τοὺς πίνακας ἰατροὺς ν' ἀναπτυχθῶσιν ὅσον ἔπρεπε, διὰ νὰ δώσωσιν ἀκριβῆ ἰδέαν τῶν νοσολογικῶν φαινομένων. Διὰ τοῦτο μόνον τὰ εἶδη τῶν ἐνδημιῶν ἐνδεικνύονται εἰς τοὺς πίνακας, χωρὶς νὰ προσδιορισθῇ οὔτε ἡ τάξις καθ' ἣν ἐμφαίνονται κατὰ τὰς ὥρας, οὔτε πῶς συνέχονται μὲ τὰς αἰτίας των καὶ ὑπὸ τίνων ὅρων παρέπονται αὐταῖς ὡς ἀποτελέσματα, οὔτε τέλος πάντων διακρίνεται ποία παθολογικὴ σχέσις ὑπάρχει μεταξύ μιᾶς νόσου καὶ ἑτέρας ἄλλης καὶ πῶς ἡ διαδοχὴ μεταξύ τῶν πρωτογενῶν καὶ τῶν

δευτερογενῶν. Ἀλλὰ περὶ τούτου πρέπει νὰ αἰτιαθῶμεν τὸ διάγραμμα, οὐχὶ δὲ τοὺς ἰατροὺς οἱ ὅποιοι ὤφειλον μόνον νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὰ ζητήματα, καθὼς ἐπροτείνοντο εἰς αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἦτο καλὸν νὰ ζητήσωσιν ἀπὸ τοὺς διωικητικoὺς ἰατροὺς ἐκθέσεις ἰδιαιτέρας, ἐν αἷς νὰ περιγράφωνται αἱ ἐνδημιοὶ νόσοι, αἱ περιόδοί των, αἱ μετ' ἀλλήλων αὐτῶν σχέσεις, ἡ τάξις τῆς ἐμφανίσεως καὶ παύσεως αὐτῶν κατὰ τὰς ὥρας ἢ κατ' ἄλλους ὄρους οἰουσδὴποτε, αἱ αἰτίαι των, νὰ ἐκτιμᾶται ἡ ἀξία καὶ βαρῦτης ἐκάστης αἰτίας καὶ νὰ διερμηνεύηται ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας τῆς καὶ τελευταῖον νὰ ἐκθέτωνται αἱ ἰδιαιτέραι ἐνδείξεις τῆς θεραπείας κατὰ τὰς ποικιλίας, ἐπιπλοκάς καὶ περιόδους τῶν νόσων. Εἰς τοὺς ἰατροὺς ὅμως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐξ αὐτῶν μόνων τῶν νύξεων ὅσας δίδουσιν οἱ πίνακες, εἶναι εὐκολον νὰ συμπληρώσωσι τὴν εἰκόνα, ἐπειδὴ γινώσκουσι καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἐνδημιῶν καὶ τὰς σχέσεις καὶ μεταπτώσεις των.

Ἦδη δὲ θέλομεν ἐκθέσει σκέψεις τινὰς περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ ἐκτιμῆσωμεν ἕκαστον κεφάλαιον τῶν ἐμπεριεχομένων εἰς τοὺς πίνακας παρατηρήσεων, διὰ νὰ μᾶς κατηγορήσωσιν ὅτι ἐπὶ ἀμυδρῶν διδομένων ποιούμεν συμπεράσματα, καὶ διὰ νὰ ἐνδείξωμεν προσέτι κατὰ τί χρῆζουσι συμπληρώσεως οἱ πίνακες.

Μετὰ τὴν θέσιν τῆς κώμης ἐκάστου δήμου εἶπομεν ὅτι ἀναφέρεται ἡ ὑγιεινὴ κατάστασις αὐτῆς. Κατὰ τὸ διάγραμμα ὁ διοικητικὸς ἰατρός σημειοῖ τὸ μέρος ὡς *ὑγιεινόν*, *ροσῶδες* ἢ *ὀλιγώτερον ὑγιεινόν*. Ἐνίοτε δὲ καίτοι σπανίως, διὰ λόγους ἴσως τοπικῶν συμφερόντων, περισσευεμένως χαρακτηρίζει ὡς ὑγιεινὴν νοσῶδη τινα πόλιν. Αἱ ἀόριστοι αὗται ἐπωνυμῖαι δὲν δίδουσι βεβαίως ἀκριβῆ ἐννοιαν τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν δήμων, ἐὰν δὲν τὴν ἐξακριβώσῃ τις παρατηρῶν τὰ κεφάλαια, εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρεται ἡ κράσις τῶν κατοίκων καὶ τὸ εἶδος τῶν ἐνδημιῶν νόσων. Ὅπου ἐνδημοῦσι πυρετοὶ περιοδικοὶ μὴ ἀπλοῖ, ἀλλ' ἐπιπεπλεγμένοι, κακοήθεις, γινόμενοι χρονικοὶ, ἀπολείποντες ἐμφράξεις τοῦ ἥπατος, τοῦ σπληνός, γαστροίτιδας χρονικὰς, συνεπιφέροντες ἕκτερον, ὕδρωσιν

πας, ὀρρώδη καχεξίαν, ρευματισμούς χρονικούς, στομακάκη κ.τ.λ. ἐκεῖ ἡ χώρα εἶναι νοσώδης. Ἐάν δὲ πρὸς ταῦτα παρατηρεῖται, ὅτι αἱ κράσεις πάντων τῶν ἐνοικούντων εἶναι ἀδύναται καὶ καχεκτικαί, ἡ χώρα εἶναι ἔτι μᾶλλον νοσώδης, διότι τότε αἱ νοσοποιοὶ αἰτίαι δὲν ἐνεργοῦσι μόνον προξενοῦσαι ὀξείας ἢ χρονικὰς ἀσθενείας, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ εἰς φυσιολογικὸν ὄρον εὐρισκόμενα σώματα φθείρουσιν, ἀλλοιοῦσαι τὴν ὑφὴν τῶν ὀργάνων, τὴν ἰσορροπίαν τῶν συστημάτων καὶ τὴν ἀναλογίαν καὶ κρᾶσιν τῶν ἐν τῷ σώματι ὑγρῶν. Τὰ δύο ἄρα ταῦτα διδόμενα, ἦτοι τὸ εἶδος τῶν ἐνδημίων νόσων καὶ ἡ κρᾶσις τῶν κατοίκων, εἶναι τὸ ἀληθὲς μέτρον, δι' οὗ δυνάμεθα νὰ σταθμίσωμεν ἀκριβῶς τὴν ὑγιεινὴν ἢ νοσώδη κατάστασιν ἐνὸς δήμου.

Τῶν ποτίμων ὑδάτων ἡ ποιότης δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ εἰμὴ διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν φυσικῶν αὐτῶν ἰδιοτήτων καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐν αὐτοῖς ἐμπεριεχομένων ἀλάτων· τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκπληρώσωσιν οἱ ἱατροὶ δι' ἕκαστον χωρίον. Οἱ πίνακες ὅμως ἀναφέρουσιν ἐάν τὰ ὕδατα εἶναι πηγαῖα, δεξαμένια ἢ φρεᾶτια, εἰς πολλὰ δὲ καὶ τὴν καλὴν ἢ κακὴν αὐτῶν ποιότητα, χωρὶς νὰ προσδιορίσωσιν εἰς ποίας αἰτίας χρεωστοῦνται αἱ ἰδιότητές των. Ἴδου δὲ τί πρέπει νὰ συμπεράνη τις ἐκ τούτων.

Ὅταν τὰ ὕδατα χαρακτηρίζωνται παρὰ τοῦ διοικητικοῦ ἱατροῦ ὡς καλὰ καὶ συντελεῖ εἰς τὴν ὑγίαν, πρέπει νὰ δώσωμεν πλήρη πίστιν εἰς τὴν διαβεβαίωσίν του· δηλοῖ δὲ ὅτι τὰ ὕδατα ταῦτα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀναβρυτικά, εἶναι καθαρὰ, διαφανῆ, ψυχὰ τὸ θερμὸν, θερμὰ τὸν χειμῶνα, ὅτι ἐμπεριέχουσιν ὀλίγα ἄλατα τιτανώδη, ὅτι εἶναι ἐλαφρὰ καὶ εὐπεπτα. Ὅσα δὲ χαρακτηρίζονται ὡς κακὰ, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶναι βαρέα, ὑφαλα, ἀκάθαρτα, θερμὰ τὸ θερμὸν, ἐμπεριέχοντα πολλὰ ἄλατα τιτάνου ἢ σόδας, ἢ ὅτι προέρχονται ἀπὸ χειμάρρους, ἀπὸ πλημμύρας, ἀπὸ δεξαμενὰς ἀκαθάρτους, τέλος πάντων ἀπὸ κακῆς πηγῆς, ἢ ἀπὸ λιμνάζοντα ὕδατα, ἐν οἷς σήπονται φυτικά οὐσίαι, ἢ ἀπὸ ρεῖθρα διαλύοντα ἄλατα δύσπεπτα καὶ οὐσίαις ἑτερογενεῖς.

Τὰ πηγαία ὕδατα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καλὰ. Τῶν φρεατίων ἢ ποιότης διαφέρει ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των· οὕτω π. χ. ἐν Ἀθήναις, τὰ πρὸς βορρᾶν τῆς πόλεως φρεάτια ὕδατα εἶναι καλὰ, καθαρὰ, ἐλαφρά, εὐπεπτα, ψυχρὰ τὸ θέρος· πηγάζουσι δὲ ἀπὸ ὀριζόντια ρεῖθρα, ἐναποτινύματα τῶν ὑετῶν, τῶν ὁποίων τὸ ὕδωρ διηθεῖται διὰ τοῦ ἀμνώδους φλοιοῦ τῆς γῆς. Τὰ ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν ὅμως εἶναι ὅλα ὑφαλα, βαρέα, δύσπεπτα, ζέουσι δυσκόλως καὶ ἐμπεριέχουσι πολλὴν ἀνθρακικὴν τίτανον καὶ ἀνθρακικὴν σόδα.

Ὅσα ὕδατα ἀρύνονται ἀπὸ βύακας, οἱ ὁποῖοι τὸν μὲν χειμῶνα χειμαρρῶδεις ὄντες πλημμυροῦσι καὶ ἀποκαθιστάνουσιν ἐλώδη τὰ περὶ τὰς ὄχθας τῶν πεδία, τὸ δὲ θέρος ξηραίνονται, εἶναι ὅλα κάκιαστα, νοσοδέστατα, πλήρη ἑτερογενῶν οὐσιῶν, αἰτινες παρασυρόμεναι ἀπὸ τὰ ρεύματα ἐμμένουσι καὶ σήπονται ἐν αὐτοῖς. Ἐπομένως εἰς ὅσα μέρη οἱ κάτοικοι πίνουσι τοιοῦτου εἶδους ὕδατα εἶναι καχέκται, ἀδύνατοι, πάσχουσι ἐμφράξεις τῶν ὑποχονδριακῶν σπλάγγων καὶ τὰ παιδιά ἐλμινθιάσεις. Ἡ γνῶσις τῆς ποιότητος τῶν ὑδάτων εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς γνῶσιν τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως ἑνὸς τόπου. Ἐξάγεται ἐκ τῶν ἱατροστατιστικῶν πινάκων, ὡς θέλομεν ἀποδείξει ὅταν ἀναφέρωμεν ἰδίως περὶ τούτου, ὅτι εἰς ὅσα μέρη ἐπικρατοῦσι περιοδικοὶ πυρετοὶ, ἢ κακὴ ποιότης τῶν ὑδάτων ἐπιβαρύνει ἐπὶ μᾶλλον τὴν ἐνδημίαν, συγκρινομένην πρὸς ἐκείνην τῶν πλησιοχώρων χωρίων τῶν εἰς τοὺς αὐτοὺς νοσολογικοὺς ὅρους ὑποκειμένων, καὶ ὅτι εἰς τὰ μέρη ὅσα δὲν μαστίζει σφοδρῶς ἡ ἐνδημία, ἐὰν οἱ κάτοικοι χρῶνται κακὰ ὕδατα πρὸς πόσιν, γίνονται καχέκται, ἄρρώστοι, φύονται δὲ εἰς αὐτοὺς ἐμφράξεις χρονικαὶ τρόπον τινα πρωτογενεῖς καὶ εἰς αὐτὰ προσέτι τὰ βρέφη, ἐξ ὧν πολλὰ ἀποθνήσκουσιν.

Εἰς δὲ τὰ περὶ τῶν κυριευόντων ἀνέμων ἀναφερόμενα δὲν πρέπει νὰ κάμωμεν οὐδεμίαν βᾶσιν. Ἡ θέσις τῶν δήμων καὶ ἡ ποιότης τῶν ὑδάτων εἶναι αἰτίαι ἔμμονοι, τῶν ὁποίων καὶ αὐτὴ ἡ κεφαλαϊώδης σημειώσις ἐπαρκεῖ πρὸς κατάληψιν τῆς ἐπιρροῆς, ἢ ἔχουσιν ἐπὶ τῆς ὑγείας τῶν κατοίκων. Ἀλλ' οἱ ἀνεμοὶ εἶναι φύσει

εὐμετάβλητοι καὶ πολλὰς μεταβολὰς φέρουσιν εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν. Διὰ τὴν γίνωσι γνωσταὶ αἱ ιδιότητες αὐτῶν κατὰ τόπους καὶ ἡ τάξις καθ' ἣν διαδέχονται ἀλλήλους, ἀπαιτοῦνται μακροχρόνιοι μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας δὲν δύνανται νὰ κάμωσιν οἱ διοικητικοὶ ἰατροὶ εἰς ὅλους τοὺς δήμους. Ἡ Κυβέρνησις ἔπεμψεν ἀρτίως εἰς τοὺς διοικητικοὺς ἰατροὺς ἐργαλεῖα ἀρμόδια πρὸς μετεωρολογικὰς παρατηρήσεις· μέτρον ἄριστον καὶ ἀξιέπαινον, δι' οὗ θέλει ἐξακριβωθῆ εἰς τῶν ὄρων τῶν συντελούντων εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐνδημιῶν. Εὐχῆς ἔργον ἐν τούτοις εἶναι νὰ μὴ παραμεληθῶσι καὶ ἄλλαι ἀναγκαιότεραι καὶ εὐκολώτεραι ἔρευναι. Διότι τὰς μὲν μετεωρολογικὰς παρατηρήσεις τοῦ δὲν δύναται νὰ κάμη ὁ ἰατρός, εἰμὴ εἰς ἓνα μόνον τόπον καὶ πρέπει νὰ τὰς ἐξακολουθήσῃ διὰ πολλῶν ἐνιαυτῶν, ὅπως ἐξαγάγῃ τοὺς μέσους ὄρους τῶν θερμομετρικῶν καὶ βαρομετρικῶν καταστάσεων· καὶ τέλος πάντων θέλει μὲν ὠφεληθῆ ἐκ τούτου ἡ ἐπιστήμη, ἀλλ' ἡ δημοσία ὑγιεινὴ ὀλίγην ἰσχὺν ἔχει νὰ μεταβάλλῃ πρὸς καλὸν τῶν ἀνθρώπων τὰς μετεωρολογικὰς ιδιότητας τῆς ἀτμοσφαίρας. Ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας, τὰ κακὰ ὕδατα ἐπηρεάζουσι πολλῶ μᾶλλον τὸ σῶμα καὶ βλάπτουσι τοὺς χρωμένους, φθειροῦσι τὴν ὑγιάντων, τοὺς ἀποκαθιστάνουσι καχέκτας καὶ προξενοῦσιν εἰς αὐτοὺς πάθη χρονικά. Διὰ τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, πρὸς ὄφελος τῶν ἐνοικούντων τοὺς τόπους ἐκείνους, νὰ διαταχθῆ λεπτομερεστέρα ἔρευνα τῶν ὑδάτων καὶ νὰ ληφθῆ πρόνοια πρὸς εἰσαγωγὴν καλητέρων. Βεβαίως ἡ μεταβολὴ ἡ δυναμένη νὰ προκύψῃ εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν ἀπὸ τῆν ἐπέκτασιν ἢ ἀλλαγὴν τῆς καλλιεργείας, ἀπὸ τῆν αὐξήσιν ἢ στέρησιν τῶν δασῶν εἶναι μακρὰ καὶ δυσχερῆς, ἀλλ' ἡ ἀλλαγὴ τῶν ὑδάτων εἶναι ἔργον εὐκολώτερον, καὶ τὸ ὅποῖον ἐνεργεῖ, ὄχι εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς, ἀλλ' εὐθὺς εἰς αὐτοὺς τοὺς ζῶντας.

Τὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων καὶ τῆς κρᾶσεως αὐτῶν ἀναφερόμενα εἶναι ἀκριβῆ. Ἴσως ἡ σημείωσις τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἐλάχιστων τοῦ ἀληθοῦς, διότι οἱ χωρικοὶ, ἀδίκως ὑποπτευόμενοι

τὴν καταγραφὴν ἐδίσταζον νὰ ἀναφέρωσιν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῆς οἰκογενείας των, καὶ ἤθελον πάντοτε νὰ τὸν κρύπτωσιν.

Αἱ αἰτίαι τῶν νόσων χρῆζουσι πολλῆς μελέτης καὶ εἰς ταύτας τὸ διάγραμμα ἐμφαίνει τὴν μεγαλητέραν ἀτέλειαν. Πρῶτον μὲν δὲν διαστέλλονται αἱ προδιαθετικαὶ αἰτίαι ἀπὸ τὰς ἀποτελεστικὰς. Εὐρίσκομεν ὑπὸ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, ὡς αἰτίαι τῶν ἐνδημιῶν, τὰ ἔλη, τὰ κακὰ ὕδατα καὶ τὴν ὑγρασίαν τοῦ κλίματος, κηθῶς τὴν οἰνοποσίαν, τὴν ἀλμυροφαγίαν, τὴν ῥυπαρότητα, κ. τ. λ. Ἠξέυρομεν ἀκριβῶς ὅτι εἰς ὅσα μέρη τῆς Ἑλλάδος δὲν ὑπάρχουσιν ἔλη ἢ λιμνάζοντα ὕδατα, ἐκεῖ οἱ περιοδικοὶ πυρετοὶ σπκνίζουσιν, ἢ εἶναι ἐλαφροὶ, δὲν ἔχουσι μiasματικὸν χαρακτῆρα, παύουσιν ἐνίοτε διὰ φυσικῶν κρίσεων, σπανίως δὲ ἀπολείπουσι χρονικὰς ἀλλοιώσεις. Ὡς αἰτίαι ἄρα φέρουσιν αὗται ὅμοια καὶ σταθερὰ ἀποτελέσματα. Ἄλλ' ἢ οἰνοποσία, ἢ ῥυπαρότης κ. τ. λ. καταγράφονται εἰς τοὺς πίνακας ὡς αἰτίαι ἐνδημιῶν διαφόρου εἴδους, περιοδικῶν πυρετῶν καὶ ρευματισμῶν, πνευμονιῶν καὶ παθῶν τοῦ δέρματος. Δὲν εἶναι βεβαίως αἰτίαι ἀποτελεστικαὶ τοσούτων διαφορῶν νόσων. Ἀνεφέραμεν τοῦτο ὡς παράδειγμα περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ διακριθῶσιν αἱ ἀποτελεστικαὶ καὶ ἄμεσοι αἰτίαι ἀπὸ ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐνεργοῦσιν εἰμὴ προδιαθετόσαι τὰ σώματα, ἢ συνδυαζόμεναι μετὰ τῶν ἄλλων αἰτιῶν βοηθοῦσι τὴν ἐνέργειάν των. Καὶ ἐπειδὴ λόγον ἐποιήσαμεν περὶ τῆς οἰνοποσίας, (εἰς τὴν ὁποίαν, ἅς τὸ εἶπωμεν ἐν παρόδῳ, ἀκράτως δίδονται πολλοὶ τοῦ λαοῦ), ἡμεῖς ἀρνούμεθα ὅτι συντείνει αὕτη, ὅσον λέγουσιν, εἰς τὴν γένεσιν τῶν νόσων ἐκείνων. Γινώσκουμεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀκράτου οἰνοποσίας· προξενεῖ γαστρίτιδας χρονικὰς, συμφορήσεις αἵματος εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἐπαυξάνει τὴν σφοδρότητα ὄλων ἐν γένει τῶν φλεγμονῶν οἰουδῆποτε σπλάγγου. Τοῦτο εἶναι βέβαιον. Δὲν πιστεύομεν ὅμως ὅτι ἡ μετρία χρῆσις τοῦ οἴνου εἶναι αἰτία ἀποτελεστικὴ, οὐδὲ προδιαθετικὴ τῶν περιοδικῶν πυρετῶν. Ἀφ' ὅτου ἐν Χαλκίδι ἐφύτευσαν ἀμπελῶνας καὶ ἤρχισαν οἱ κάττικαι νὰ πίνωσιν οἶνον ἀφθονώτερον, οἱ περιοδικοὶ πυρετοὶ δὲν

ἤϋζησαν, μάλιστα ἐμετρίασαν καὶ οἱ αὐτόθι κατοικοῦντες Ὀθωμανοὶ παρέβαινον κατὰ τοῦτο τὴν ἐντολὴν τοῦ Κορανίου, νομίζοντες ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ οἴνου ἦτο προφυλακτικὸν κατὰ τῶν διαλειπόντων πυρετῶν. Βεβαίως, ἕως ὅτου μετρίως πινόμενος ὁ οἶνος ὠφελεῖ εἰς τὸ σῶμα ὡς τονικόν, καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ μένει ἐντὸς τῶν φυσιολογικῶν ὄρων, βοηθεῖ τὴν δύναμιν ἐκείνην δι' ἧς τὸ σῶμα ἀντιδράττει εἰς τὰς νοσοεργοὺς αἰτίας, καὶ μάλιστα τὰς ἐξασθενητικὰς, ὁποῖαι εἶναι ὁ κάματος καὶ ἡ ψυχρὰ ὑγρασία, αἱ ὁποῖαι τῶντι προδικάθουσιν εἰς ἄκρον τὸ σῶμα εἰς τὴν προσβολὴν τῶν διαλειπόντων πυρετῶν. Τὴν μετρίαν χρῆσιν τοῦ οἴνου ἀπλοῦ ἢ φαρμακευτικῶς παρεσκευασμένου παρήγγειλον καὶ παραγγέλλουσιν ἔτι εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν περιοδικῶν πυρετῶν ἀναρρώνοντες, πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν ὑποστροφῶν, ὁσάκις ὅμως φλεγμονὴ τις σπλάγχου δὲν ὑπάρχει· διότι τότε φέρει ἀντίθετον ἀποτέλεσμα· αὐξάνει καὶ παρατείνει τὴν φλεγμονήν, ἢ δὲ φλεγμονὴ γίνεται αἰτία ἐπαναφέρουσα τὰς ὑποστροφὰς τῶν πυρετῶν.

Διὰ τοῦτο, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν αἰτιολογίαν τῶν ἐνδημιῶν, ἐπιθυμοῦμεν περισσοτέραν ἀνάλυσιν καὶ ἀκρίβειαν. Πρῶτον νὰ διακριθῶσιν αἱ προδιαθετικαὶ ἀπὸ τὰς ἀποτελεστικὰς αἰτίας, ἔπειτα νὰ προσδιορισθῇ ποῖαι αἰτίαι φέρουσι πάντοτε ὅμοια ἀποτελέσματα, πῶς ἐνεργοῦσι καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους· πῶς συνδυαζόμενων τῶν αἰτιῶν ἀλλάσσει ὁ χαρακτὴρ τῶν ἐνδημιῶν, καὶ τέλος πάντων ποῖα εἶναι ἡ σφαῖρα τῆς ἐνεργείας ἐκάστης αἰτίας. Οἱ ἰατροσταττικοὶ πίνακες τοῦτον ἔχουσι κύριον σκοπὸν νὰ φωτίσωσιν ἡμᾶς περὶ τῶν αἰτιῶν τῶν ἐνδημιῶν νοσημάτων, διότι τὰ εἶδη τούτων, τὰς ποικιλίας, τὰς μεταπτώσεις δὲν δύνανται νὰ περιγράψωσι πίνακες, ἀλλ' ἰδικίτεροι ἱστορίαι. Ὅταν λόγον ποιήσωμεν περὶ τῶν αἰτιῶν, θέλομεν ἐκθέσει τὰς περὶ τούτων δόξας μας καὶ προτείνει ζητήματα, τῶν ὁποίων τὴν λύσιν μόνῃ ἢ παρατήρησις δύναται νὰ δώσῃ.

Παύομεν ἤδη τὰς ἐπὶ τῶν πινάκων κρίσεις μας, ποιοῦντες μὲν πρῶτον τὸν προσήκοντα ἔπαιγον εἰς τοὺς ἀξιότιμους συναδελφούς μας

οί ὅποιοι εἰς τὴν σύνταξιν τῶν πινάκων ἐξεπλήρωσαν πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ γίνη ἐπὶ τοῦ προταθέντος διαγράμματος, καὶ μὲ τὰ ἀτελῆ μέσα ὅσα εἶχον ἀνὰ χεῖρας. Ἐμβαίνομεν δὲ ἤδη εἰς τὸ προκειμένον, νὰ ἐξετάσωμεν α) τὸν ἐν Πελοποννήσῳ συμβαίνοντα θάνατον καὶ τὸ εἶδος τῶν ἐνδημίων νόσων. β') Τὴν νοσολογικὴν τοπογραφίαν, ἤτοι τὴν κατὰ χώρας διάκρισιν τῆς ὑγιεινῆς ἢ νοσώδους καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου. γ') Τὰς αἰτίας τῶν ἐπιχωρίων νόσων, καὶ δ') τοὺς νόμους ὑφ' οὓς ὑπόκειται ἡ κατάστασις τοῦ πληθυσμοῦ ἐν Πελοποννήσῳ.

I.

*Θρηῖσις ἐν Πελοποννήσῳ.— Γενικὸς χαρακτῆρ τῶν ἐν
Πελοποννήσῳ ἐνδημιῶν.*

Εἶναι πλάνη ἡ δόξα τῶν μελαγχολούντων ἐκείνων φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι ἐπήνεσαν ὡς εὐδαίμονα διὰ τὸν ἄνθρωπον τὴν φυσικὴν λεγομένην κατάστασιν, καὶ παρέστησαν αὐτὴν εἰς τὴν φαντασίαν μὲ θελκτῆρια χρώματα. Πρὶν κοσμίησθαι τὴν γῆν ἡ χεὶρ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἔδαφος αὐτῆς εἶναι μὲ παράσιτα φυτὰ κεκαλυμμένον καὶ μὲ θάμνους διληπτήρας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ζῶσι πλῆθος ἐντόμων ἐπιβλαβῶν ἢ ἰοβόλων ζώων· ἀλλαχοῦ φέρει δάση ἀνεπιμέλητα ὅπου ἔχουσι τὰς φουλέας τῶν ἀγρία θηρία, ὥστε ἡ βλάστησις εἶναι εἰς τὰ ζῶα μᾶλλον ἢ εἰς τὸν ἄνθρωπον χρήσιμος. Τὸ δ' ὄμβριον ὕδωρ συρρέον εἰς τὰς κοιλάδας πλημμυρεῖ τὰ πεδία καὶ μὴ ἔχον διέξοδον σχηματίζει ἔλη, ἀφ' ὧν ἀναφύονται μιᾶσματα ἀνθρωποφθόρα. Αἱ μεταβολαὶ τῆς ἀτμοσφαιράς, ἀντὶ νὰ συντελῶσι, πάντοτε πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὰ περιοδικὰ κινήματα τῆς φύσεως, ἅτινα κατὰ τὰς ὥρας ἀναζωογονοῦσι τὸν βίον τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, βλάπτουσι τὸν ἄνθρωπον ἢ περιορίζουσι τὴν ἐνεργειάν του, βιάζουσι αὐτὸν νὰ καταφεύγῃ εἰς δάση ἢ εἰς σπήλαια, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τοὺς χειμερινούς παγετούς καὶ τοὺς θερινούς καύσωνας. Ἄλλ' ὅταν προσδεύει ὁ πολιτισμὸς, ὅταν ἐκτείνεται ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία ἐφευρίσκει ὁσμημέραι νέα μέσα

εὐκολίας καὶ παραγωγῆς, τότε ἡ γῆ μεταβάλλεται εἰς παράδεισον χειροποίητον, ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος συλλέγει χρυσοῦς καρποὺς πρὸς τροφήν καὶ ἡδονὴν αὐτοῦ, καὶ ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς, ἀντὶ νὰ γίνεται ἐστία σήψεως τῶν λειψάνων ὅσα σπείρει ἢ φθορὰ, διατηρεῖ τὴν χλωρὰν τῆς βλάστησιν, πρὸς τροφήν τῆς ὁποίας χρησιμεύουσι τὰ ἀποτρίμματα τῶν παρελθουσῶν γενεῶν φυτῶν καὶ ζώων. Αὐλακες ὀδηγοῦσι τὰ ῥεύματα τῶν ὑδάτων εἰς καλλιεργημένα πεδία ἢ τὰ συναίχουσι εἰς τὰς ἐκροάς των· καὶ τέλος πάντων ὁ ἄνθρωπος διευθύνει τὰ κινήματα τῆς φύσεως πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν ἑαυτοῦ. Τότε αὐξάνει καὶ ὁ πληθυσμὸς, ἐκεῖ ὅπου ἐφαίνετο πρότερον, ὅτι ὀλίγοι οἰκῆτορες δὲν ἐδύναντο νὰ ζήσωσιν εἰμὴ δι' ἀμοιβαίας ἔριδος καὶ καταστροφῆς.

Ἡ δὲ αὐξησης τοῦ πληθυσμοῦ γίνεται, οὐχὶ μόνον κατὰ λόγον τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν πόρων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν προφυλακτικῶν διατάξεων, δι' ὧν προλαμβάνεται ἡ γένεσις τῶν μiasματικῶν νόσων, κωλύεται ἡ μετάδοσις τῶν κολλητικῶν καὶ μετριάζεται ἡ βαρῦτης τῶν ἐνδημιῶν. Προφανέστατον παράδειγμα ἔχομεν τὴν γενομένην ἀπὸ τεσσάρων αἰώνων ἐν Εὐρώπῃ βελτίωσιν τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν λαῶν. Ἡ ἰατρικὴ, τελειοποιήσασα τὰ μέσα τῆς διαγνώσεως καὶ βελτιώσασα τὴν θεραπείαν, δὲν ἔσωσε τόσους ἀσθενεῖς ἀπὸ τὸν θάνατον, ὅσους ἐπροφύλαξαν ἀνθρώπους αἱ λαοσῶκι ὑπαγορεύσεις τῆς ἐπὶ τὰ δημόσια ὑγιεινῆς. Ἄλλοτε φρικταὶ ἐπιδημίαι, πανώλης, τύφοι, εὐφλογίαι καὶ λοιμοὶ παντὸς εἴδους διέβαινον τὴν Εὐρώπην, ἐρχοῦσαι πόλεις ὀλοκλήρους καὶ στρατόπεδα ἐξαφανίζουσαι, καὶ αὐτὰ τὰ ποντοποροῦντα πλοῖα ἔρημα ναυτῶν ἀπολείπουσαι ἐπὶ τῶν κυμάτων· εἰς τρόπον ὥστε οὐδὲ πόλεμοι μακροὶ καὶ φονικοὶ, οὐδὲ σεισμοὶ, οὐδὲ πλημμύραι, οὐδ' ἄλλαι καταστρεπτικαὶ τῆς φύσεως αἰτίαι ὅλαι συνάμα ἔφερον τόσον ὄλεθρον, ὅσον ἐπροξένησαν αἱ νόσοι αὐταί, αἱ ὁποῖαι ἐν βραχεῖ, ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν, ἐθέριζον τὸ τρίτον ἢ τὸ ἡμισυ τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' οὓς ἐπέσκηπτον. Σήμερον ὅμως ἡ πανώλης δὲν διαβαίνει τὰ ὄρια τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, οἱ μiasματικοὶ τύφοι

ηλαττώθησαν, ὁ ἀπὸ τῶν εὐφλογιῶν καὶ τῆς φοινικίδος θάνατος εἰς ἄκρον ἐμετρίασεν, ἐξέλιπε σχεδὸν ἡ λέπρα, ἡ αἱματοκελαινωσις (scorbut), ἔγινεν ἄγνωστος ἡ μελανὴ πανώλης, ὁ βρετανικὸς ἰδρῶς, ὁ οὐγγρικὸς πυρετὸς καὶ ἄλλαι νόσοι αἱ ὁποῖαι ἐπιδημικαὶ ἢ ἐνδημικαὶ ἐβάρυνον τὰς ἀνθρωπίνας τύχας. Διοικητικὰ μέτρα λαμβάνουσι πρόνοιαν περὶ τοῦ πορισμοῦ καὶ τῆς διανομῆς τῶν τροφῶν, ἵνα προληφθῶσιν, ὅσον ἐνεστίν, αἱ σιτοδεΐαι, αἱ ὁποῖαι καταστρεπτικαὶ ἀφ' ἐκυτῶν οὔσαι συνεπιφέρουσι πάντοτε καὶ θανατηφόρους ἐπιδημίας. Πάντα ταῦτα χρεωστοῦνται εἰς τὸν πολιτισμὸν, ὅστις ἐβελτίωσε τὴν τύχην τοῦ λαοῦ. Ἀλλ' ὁ πολιτισμὸς, λέγουσι, παρήγαγεν ἄλλα πάθη, ἰδίως τὰ ἀπὸ τῆς διασφορᾶς, τῆς κραιπάλης καὶ τῆς ἀσωτείας προερχόμενα. Μὲ αὐτὸν ἠΐξησαν αἱ μανίαι, τὰ νευρικὰ πάθη ἅπαντα καὶ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου ἔγινε τόσῳ μᾶλλον βραχὺς, ὅσῳ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ τάχιον ἀναπτύσσονται καὶ μᾶλλον δαπανῶνται ἐν τῷ βίῳ. Διότι οὐδέν τι ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι καὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ πρόξενον, ὅτε μάλιστα ὁ ἄνθρωπος καταχρᾶται αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅμως ὁ κοινωνικὸς βίος δὲν πρέπει νὰ μετῶται μὲ τὴν διάρκειαν τοῦ χρόνου, ἀλλὰ μὲ τὴν ποσότητα τῶν ἀπολαυῶν καὶ τὴν γενομένην χρῆσιν τῶν διανοητικῶν καὶ φυσικῶν δυνάμεων. Ἐξῆσε πλείον, ὅστις ἐξῆσε βέλτιον καὶ πλείονα ἐξεπλήρωσε πρὸς καλὸν τῶν ἄλλων καὶ ἑαυτοῦ. Τὰ φυτὰ ζῶσιν αἰῶνας ἀπαρασάλευτα καὶ τὰ ζῶα δὲν βελτιοῦσι ποτὲ τὴν τύχην των· μόνος ὁ ἄνθρωπος διατρέχει φάσεις μεταβολῶν, τῶν ὁποίων ἢ ἐπὶ τὰ χεῖρω ἢ ἢ ἐπὶ τὰ κρείττω ῥοπὴ ἐναπόκειται κατὰ μέγα μέρος εἰς αὐτόν. Οἱ φυσιολόγοι ἄς κρίνωσιν ἤσσαν ὑλικῶς τὸν ἄνθρωπον. Τὰ ἄλλα διωργανισμένα ὄντα ἔχουσι βίον ἀτομικόν· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος βίον κοινωνικόν. Καὶ ἐὰν προσέτι ὁ πολιτισμὸς ἐβράχυνε τὸν ἀτομικὸν μας βίον, ἠΐξησε τὴν πληθὺν τῶν ὁμοίων μας, καὶ κατὰ τοῦτο ἡ φύσις εὐρίσκει τὴν ἀμειβὴν της, διότι ἐν αὐτῇ τὸ μερικὸν καθυπεβλήθη εἰς τὸ γενικόν, τὸ ἄτομον εἰς τὸ εἶδος, τὸ εἶδος εἰς τὸ γένος, καὶ τὰ γένη ὅλα εἰς τοὺς γενικοὺς

νόμους οΐτινες διέπουσιν ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας τὰ κινήματα τῆς φύσεως. Τὸ βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἡ πρόοδος ἐνὸς τόπου φαίνεται διὰ τῆς πληθύος αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ὑγιεινῆς του καταστάσεως.

Ἡ ὑγιεινὴ ἢ νοσώδης κατάστασις ἐνὸς τόπου γινώσκεται ἀπὸ τὸν συμβαίνοντα εἰς τοὺς κατοίκους θάνατον. Ὅπου οὗτος εἶναι περισσότερος, τῶν ἄλλων ὄρων ὁμοίων ὄντων, ἡ χώρα εἶναι νοσωδεστέρα. Δι' ἔλλειψιν καταστατικῶν παρατηρήσεων δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὸν ὅρον τῆς θνήσεως (mortalité) ἐν Πελοποννήσῳ. Τὸ μόνον ἔγγραφο, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν δημοσιευμένον ἀπαντᾷται εἰς τὸ στατιστικὸν περὶ Ἑλλάδος σύγγραμμα τοῦ Κ. Στρόγγυ. Ἐξ αὐτοῦ ἐξάγομεν, ὅτι ὁ συμβᾶς κατὰ τὰ 1839 ἐν Πελοποννήσῳ θάνατος ἦτο 8,192 ψυχῶν, ἐξ ὧν

ἀπὸ γενέσεως μέχρι	10 ἐτῶν ἡλικίας,	4,049 ἦτοι	49, 5 0 0
ἀπὸ 10 ἐτῶν ἡλικίας μέχρι	20	727	— 8, 9 —
ἀπὸ 20 — — —	30	624	— 7, 6 —
ἀπὸ 30 — — —	40	586	— 7, 2 —
ἀπὸ 40 — — —	50	512	— 6, 2 —
ἀπὸ 50 — — —	60	631	— 7, 7 —
ἀπὸ 60 — — —	70	487	— 5, 9 —
ἀπὸ 70 — — —	80	353	— 4, 3 —
ἐπέκεινα τῶν 80		223	— 2, 7 —
		<hr/>	
		8,192	100

Ἐκ τῶν 8,192 ἀποθανόντων ἦσαν ἄρρενες 4,503, θήλεα 3,689. Συμφώνως μὲ τὸν γενικὸν τῆς θνήσεως νόμον, ἔγινε λοιπὸν περισσότερος θάνατος εἰς τὸ ἀρσενικὸν παρά εἰς τὸ θηλυκὸν φύλον. Πρέπει ὅμως νὰ διακρίνωμεν τὴν διαφορὰν ταύτην κατὰ τὰς ἡλικίας. Ἀπὸ γενέσεως μέχρι 60 ἐτῶν ἡλικίας, ἀπέθανον ἄρρενες μὲν 4002, θήλεα δὲ 3127. Ὑπὲρ τῶν 60 ἐτῶν ὅμως ἀπέθανον περισσότεραι γυναῖκες (562) παρά ἄνδρες (501)· διότι πολλοὺς ἐκ τούτων εἶχον φθίρει οἱ πόλεμοι τῆς ἐπαναστά-

σεως. Εἰς τὰ 1840 ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι γυναῖκες ἡλικίας ὑπὲρ τῶν 24 ἐτῶν 209,771, ἄνδρες δὲ ὑμῆλικας 203,622· ὥστε ὑπερῆγον τὸν ἀριθμὸν αἱ γυναῖκες κατὰ διαφορὰν 6,149.

Διὰ τὴν γνωρίζομεν ἤδη ποῖος εἶναι ὁ ὅρος τῆς ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὰ 1839 συμβάσεως θνήσεως, πρέπει νὰ συγκρίνομεν τὸν ἀριθμὸν τῶν θανόντων πρὸς τὴν πληθὺν τῶν κατοίκων. Κατὰ δυστυχίαν δὲν ἔχομεν καταγραφὴν δημοσιευμένην τῶν ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔτει κατοίκων τῆς Πελοποννήσου (α). Δὲν ἔχομεν εἰμὴ μίαν τῶν 1838, ἣτις ἐξάγεται ἀπὸ τοὺς ἱκτροστατιστικούς πίνακας, καὶ ἄλλην τῶν 1840, ἐμπεριεχομένην εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Κ. Στρόγγ. Καθυποβόλλομεν ἐνταῦθα καὶ τὰς δύο ὑπ' ὄψιν.

Πίναξ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήτου.

Διοικήσεις	Πληθυσμὸς ἐν ἔτει 1838, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τοὺς ἱκτροστατιστικούς πίνακας.	Πληθυσμὸς ἐν ἔτει 1840, ὡς εὐρίσκεται εἰς τὴν καταστατικὴν τοῦ Κ. Στρόγγ.
Κορινθίας	28,788	30,292.
Ἀχαΐας	28,261	33,190.
Ἠλείας	32,634	37,292.
Τριφυλίας	30,721	36,607.
Πυλίας	12,067	12,876.
Μεσσηνίας	32,342	34,221.
Λακωνίας	32,683	35,535.
Λακεδαιμονίας	39,095	40,950.
Ἀργολίδος	28,692	30,702.
	<hr/>	<hr/>
	265,283	294,665.

(α) Καίτοι δημοσιευθέντες κατὰ τὰ 1839, οἱ πλείστοι τῶν πινάκων συνετάχθησαν κατὰ τὰ 1838, (ὡς δηλοῦται ἀπὸ τὰς χρονολογίας τῶν ὑπογραφῶν τῶν διοικητικῶν ἱατρῶν), καὶ σημειοῦσι τὸν ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔτει ὑπάρχοντα πληθυσμὸν.

μεταφορὰ	265,283	273,665.
Ἐρμιονίδος	6,686	(α)
Τροιζηνίας	1,696	(α)
Κυναιθῆς	36,710	37,394.
Μαντινείας	48,310	54,312.
Γόρτυνος	(β)	48,133.
<hr/>		
Ὀλικὴ ποσότης	358,685	431,504.

(α) Τῆς Ἐρμιονίδος καὶ Τροιζηνίας τοὺς κατοίκους παρέλειψεν ὁ πίναξ τοῦ Κ. Στρόγγ ἀπὸ τὸν πληθυσμὸν τῆς Πελοποννήσου, καὶ τὸν συγκατέλεξε μὲ τὸν πληθυσμὸν τῶν Πετσῶν καὶ τῆς Ὑδρας, τῶν ὁποίων αἱ ἐπαρχίαι ἐκαίηαι ἀποτελοῦσι μέρος κατὰ τὸν διοικητικὸν ὀργανισμόν. Ἀλλὰ συνάγοντες ἀπὸ τοὺς ἰατροστατιστικοὺς πίνακας τὸν πληθυσμὸν τῆς Πελοποννήσου, ἀφηρέσαμεν ἀπὸ τὰς διοικήσεις Ὑδρας καὶ Πετσῶν τοὺς δήμους τῆς Τροιζηνίας καὶ τῆς Ἐρμιονίδος, ὡς ὑπαγομένους γεωγραφικῶς εἰς τὴν Πελοπόννησον.

(β) Ἰατροστατιστικὸς πίναξ τῆς Γόρτυνος δὲν ἐξεδόθη· οὐδεὶς ἄρα τῶν ἄνωθεν πινάκων μᾶς δίδει ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου, οὔτε τῶν 1838, οὔτε τῶν 1840. εἶναι ἀμφοτέρω ὑποδεέστεροι τοῦ ἀληθοῦς πληθυσμοῦ.

Δὲν δυνάμεθα δὲ οὔτε τὴν διαφορὰν τῶν κατὰ τὰς δύο ταύτας ἐποχὰς πληθυσμῶν νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς. Τὸν τῆς Γόρτυνος ἐν ἔτει 1838 δὲν ἔχομεν. Διὰ νὰ εὑρωμεν ὅμως τουλάχιστον τὴν ὡς ἔγγιστα διαφορὰν, εἰς τὸν κατὰ τοὺς δημοσιευθέντας πίνακας προκύπτοντα πληθυσμὸν τῆς Πελοποννήσου, προστιθέμεθα τὸν τῆς Γόρτυνος, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Κ. Στρόγγ, εἰς δὲ τὸν πίνακα τούτου προστιθέμεθα τὸν πληθυσμὸν Ἐρμιονίδος καὶ Τροιζηνίας. Ἐχομεν οὕτω,

πληθυσμὸς τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὰ 1838,	
μὴ συμπεριλαμβανομένης τῆς διοικήσεως Γόρτυνος	358,685
πληθυσμὸς τῆς Γόρτυνος κατὰ τὰ 1840	48,133

ὄλική ποσότης 406,818

πληθυσμὸς τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὰ 1840,	
μὴ συμπεριλαμβανομένης τῆς Ἑρμιονίδος καὶ Τροιζηνίας	431,504.
πληθυσμὸς Ἑρμιονίδος κατὰ τὰ 1838	6,686
— Τροιζηνίας	1,696.

ὄλική ποσότης 439,886

Αὐξήσις ὡς ἔγγιστα τοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς δύο ἐτῶν 33,068

Ἡ ὡς ἔγγιστα αὐτῇ αὐξήσις διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀληθῆ κατὰ δύο ἢ τρεῖς χιλιάδας, διότι μόνον ἡ ἐντὸς τῶν δύο ἐτῶν διαφορὰ τοῦ πληθυσμοῦ Γόρτυνος, Τροιζηνίας καὶ Ἑρμιονίδος εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀγνωστος. Πρόκειται ἤδη νὰ παραλληλίσωμεν μὲ ἓνα ἐκ τῶν δύο τούτων πληθυσμῶν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ συμβᾶσαν θνήσιν κατὰ τὰ 1838 λαμβάνομεν ὡς καταλλήλοτερον τὸν παρὰ τῷ Κ. Στρόγγῳ, ὡς ἐμπεριέχοντα τὸν πληθυσμὸν ὅλων τῶν διοικήσεων, εἰς τὰς ὁποίας παρατηρήθη ἡ θνήσις. Ἐκ τούτου τοῦ παραλληλισμοῦ θέλομεν ἐξαγάγει τὰς ἀναλογίας τῶν θανάτων πρὸς τοὺς ζῶντας, ὅχι βεβαίως τόσον ἀκριβῶς, ὅσον ἤθελε γίνεαι εἰάν εἴχομεν τὸν ἐν ἔτει 1838 ὑπάρχοντα πληθυσμὸν. Διὰ τοῦτο ἅς εὐχόμεθα τὴν ἀκριβείαν καὶ συνέχειαν τῶν καταστατικῶν παρατηρήσεων· διότι τότε δὲν θέλομεν εἶσθαι ὑποχρεωμένοι νὰ βιάζωμεν τοὺς παραλληλισμούς, διὰ νὰ εὐρίσκωμεν τοὺς ὡς ἔγγιστα ὄρους, ἀλλὰ θέλομεν ἔχει καταγραφὴν ἀκριβῆ, καὶ δίδουσαν κατ' ἔτος τὴν ἐκτίμησιν τοῦ πληθυσμοῦ, τῆς αὐξήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς θνήσεως. Περὶ δὲ τούτων θέλομεν ἀναφέρει πάλιν ἰδίως.

Πίναξ κατά διοικήσεις τῆς θνήσεως παραλληλι-
ζομένης μετὸν πληθυσμὸν.

Διοικήσεις.	Ἀριθμὸς ἀπο- θανόντων ἐν ἔτει 1839	Πληθυσμὸς ἐν ἔτει 1840	Ἀναλογία τῶν ἀποθανόντων πρὸς τὸν πληθυσμὸν.
Ἀργολίδος	966	30,702	1: 31,7.
Ἀχαΐας	923	33,190	1: 35,8.
Ἠλείας	833	37,292	1: 44,7.
Μεσσηνίας	735	34,221	1: 46,5.
Κορινθίας	639	30,292	1: 47,4.
Ακκεδαιμονίας	689	40,950	1: 59,2.
Κυναΐθης	615	37,394	1: 60,8.
Γόρτυνος	784	48,133	1: 61,3.
Μαντινείας	851	54,312	1: 63,8.
Αλακωνίας	529	35,535	1: 67,1.
Τριφυλίας	483	36,607	1: 75,7.
Πυλίας	145	12,876	1: 88,8.
ὄλικ. ποσότη.	8,192	431,504	1: 52,6.

Ὁ μέγιστος λοιπὸν ὄρος τῆς θνήσεως ἦτον ἐν Ἀργολίδι, ἐπειδὴ ἀπέθανον 1 ἀνὰ 31 κάτοικον· ὁ ἐλάχιστος ἐν Πυλίᾳ 1: 88· ὁ μέσος δὲ ὄρος καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον ἦτο 1: 52.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποληφθῶσιν οἱ ὄροι οὗτοι ὡς γενικὸὶ μέσοι ὄροι. Πρῶτον μὲν πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἐσυγκρίναμεν τὴν θνήσιν τῶν 1839 μετὸν πληθυσμὸν τῶν 1840. ὥστε ὁ ὄρος τῆς θνήσεως 1: 52 καταστάσκει πραγματικῶς 1: 51. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀκόμη ὁ ὄρος εἶναι μικρὸς, διότι ἐὰν ἡ θνήσις ἔμενε πάντοτε ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἀναλογιῶν, εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔβλεπε συμβαίνειν πολλὰ ὀλιγώτερος θάνατος παρὰ εἰς τὰ πλεῖστα τῆς Εὐρώπης μέρη. Ἴσως τὸ ἔτος τῶν 1839 διήλθε λίαν ὑγιεινόν· ὅπως καὶ ἐν ἡμαῖς ὅμως εἰς ἡμᾶς φαίνεται πιθανόν ὅτι ἡ θνήσις, ἐν Πελοποννήσῳ ἐκ-

τιμωμένη ἀνά δεκαετίαν, εἶναι μεγαλητέρα ἐκείνης τὴν ὁποίαν δεικνύουσιν αἱ ἄνω ἀναλογίαι.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη τὰ εἶδη τῶν ἐνδημιῶν, τὰ ὅποια προξενοῦσι τὸν περισσότερον θάνατον.

Ἐκ τῶν ἱατροστατιστικῶν πινάκων ἐξάγεται, ὅτι ὁ γενικώτερος χαρακτήρ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἐνδημιῶν εἶναι ὁ τῶν περιοδικῶν πυρετῶν. Οὗτοι δὲ προσβάλλουσι ποτὲ μὲν ἀπλοῖ, ποτὲ δ' ἐπιπλεγμένοι, ἄλλοτε προηγοῦνται ἢ ἔπονται ἄλλα νοσήματα. Ἀπλοῖ εἶναι σπάνιοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐμφαίνονται χολερικοί, ἢ γαστρικοί, ὥστε ὑπερέχει ὡς στοιχεῖον ἐν αὐτοῖς ὁ ἐρεθισμὸς τῶν σπλάγχων τῆς κοιλίας, τοῦ στομάχου καὶ τῶν ἐντέρων, τοῦ ἥπατος καὶ τοῦ σπληνός καὶ ἡ πολυχολία. Ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν αὐτῶν σπανιώτερος εἶναι ὁ μυξώδης (feb. int. muccosa), οὔτε παρατηρεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ἐνήλικας, ἀλλ' εἰς βρέφη ἐξησθενημένα ἤδη ὑπὸ πολλῶν ὑποστροφῶν. Τελευταῖον ὑπάρχουσιν οἱ κακοήθεις. Ἐκ τούτων συνεχέστεροι εἶναι οἱ προσβάλλοντες τὴν κεφαλὴν, ἤτοι ὁ καρτοικός, ἢ ληθαργικός, ἢ ἀποπληκτικός εἰς τοὺς ἐνήλικας, ὁ ληθαργικός καὶ ὁ ἐπιληπτικός ἢ σπασμωδικὸς εἰς τὰ βρέφη. Μετὰ τούτους συνεχέστεροι εἶναι οἱ προσβάλλοντες τὰ κοιλιακὰ σπλάγχνα, ὁ ἐμετικός, ὁ χολερικός, ὁ δυσεντερικός, ὁ αἱμακτρός ἢ μελανοχολερικός (f. int. perniciosa suberuenta), πρὸς τούτους ὁ ἀλγώδης. Τὰ δ' ἄλλα εἶδη ὀλεθρίων εἶναι σπάνια, καὶ σποράδιον φαίνονται, ἐνῶ τὰ μνησθέντα εἰς τινὰς τόπους καὶ κατὰ τινὰς χρόνους ἐπισκήπτουσιν ὡς ἐπὶ δῆμια, καταλαμβάνοντα ἐνταυτῷ πολλοὺς πάσχοντας. Ὁ ἱατρὸς Κ. Γαλάτης ἀνέφερε εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν (α) ἓνα ὀλεθριον καρτοικόν, ὅστις ἐπιδήμιος ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ τὴν Μεσσηνίαν, κατὰ τὸν Αὐγουστον καὶ Σεπτέμβριον τῶν 1841, καὶ ἐπέφερεν ὀλεθρον πολὺν ἐξόχως εἰς τὰ βρέφη, τὰ ὅποια σπανίως ἀντείχον εἰς τὸν δεύτερον παροξυσμόν.

(α) Ὅρα Νέον Ἀσκληπ. φυλ. δ. σελ. 110.

Οἱ περιοδικοὶ πυρετοὶ ἐνδέχεται νὰ ἐπιπλέκωσι καὶ ἄλλα νοσήματα, ἰδίως δὲ τὰς φλεγμονάς. Ἄλλοτε ἕνεκα τοῦ χαρακτηῖρος των ἢ τῆς κακῆς θεραπείας μεταβάλλονται εἰς συνεχεῖς, καὶ τότε ὑπάρχει ἐστία τις φλεγμονῆς διατηροῦσα τὸν συνεχῆ πυρετόν. Ὅταν δὲ ὁ περιοδικὸς πυρετὸς μετέβῃ εἰς συνεχῆ, τούτου διαλυθέντος ἀναφαίνονται τὰ περιοδικὰ κινήματα.

Οἱ πυρετοὶ οὗτοι ἔχουσι διάφορον μορφήν καὶ βαρύτητα, κατὰ τὰς ὥρας καθ' ἃς ἐπικρατοῦσιν. Οἱ τοῦ ἔαρος εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φλογιστικῷ χαρακτηῖρος, ἐλαφρότεροι καὶ κρίνονται συχνῶς αὐτομάτως δι' ἀφθόνων ἰδρώτων καὶ ἐκθύματος ἐπὶ τῶν χειλέων ἢ κεγχρίτιδος. Οἱ τοῦ θέρους εἶναι βαρύτεροι, γαστροχολερικοῦ εἶδους· σπανίως κρίνονται αὐτομάτως καὶ συχνὰ γίνονται συνεχεῖς, ἐὰν ἰατρικὴ βσῆθεια δὲν ἐλαττώσῃ τὴν σφοδρότητα των, ἀφαιροῦσα τὰς ἐπιπλοκάς καὶ διαλύουσα τοὺς τοπικοὺς ἐρεθισμοὺς. Βαρύτατοι, ἐπιπεπλεγμένοι, κακοήθεις εἶναι οἱ τοῦ φθινοπώρου ἀπὸ Αὐγούστου μεσοῦντος μέχρι καὶ ἐντὸς τοῦ Ὀκτωβρίου. Συχνῶς δὲ οἱ ὑπ' αὐτῶν προσβληθέντες τοὺς ἔχουσι δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος καὶ ἀπαλλάττονται μόνον τὸ ἀκόλουθον ἔαρ. Ὡστε οἱ πυρετοὶ ἐκεῖνοι γίνονται τρόπον τινα χρόνιοι. Ἄλλ' ἐντὸς τοῦ χειμῶνος ἐκπίπτουσι τῆς σφοδρότητός των, γίνονται ἐλαφρότεροι, ἀπλούστεροι, συντομώτεροι εἰς τοὺς παροξυσμοὺς των καὶ ἦσσαν συντελεῖς εἰς τὸ νὰ συνεπιφέρωσι τοπικὰς φλεγμονάς, ἐὰν ἤδη αὐταὶ δὲν ἐσχληματίσθησαν. Συνάμα μὲ τοὺς περιοδικοὺς πυρετοὺς ἐπικρατοῦσι καὶ οἱ συνεχεῖς, οἱ ὁποῖοι ἔχουσι τὰς αὐτὰς μορφὰς τῶν περιοδικῶν, διαφέροντες κατὰ τὸν τύπον, προσβάλλουσι παρομοίως τὰ αὐτὰ συστήματα, τὰ αὐτὰ σπλάγγνα, καὶ ἐμφαίνουσι τὰς αὐτὰς διαφορὰς συμπτωμάτων, διὰ τὰς ὁποίας διεκρίθησαν τὰ εἶδη τῶν περιοδικῶν μὲ τὰ ὀνόματα φλογιστικῶν, γαστρικῶν, χολερικῶν, κ. τ. λ. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι τὰ εἶδη τῶν ἐνδημίων συνεχῶν πυρετῶν παραλλάσσουσι ταυτοχρόνως μὲ τὰ τῶν περιοδικῶν. Τοῦτο ἐνδεικνύει κοινὴν τινα αἰτίαν προξενουσαν καὶ τοὺς μὲν καὶ τοὺς δέ. Καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη γίνεται πιθανωτέρα, ἐὰν

παρκτηρήσωμεν, ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαλυόμενοι οἱ συνεχεῖς πυρετοὶ μεταβάλλονται εἰς διαλείποντας παροξυσμούς.

Οἱ περιοδικοὶ πυρετοὶ ὅταν πολὺν καιρὸν διαρκέσωσιν εἰς τὸ σῶμα, ἀπολείπουσιν πολλάκις βλάβας εἰς τὰ σπλάγγνα. Συνεχέστεραι ἐκ τούτων εἶναι αἱ ἐμφράξεις τοῦ σπληνὸς καὶ τοῦ ἥπατος, ἐξ ὧν συμβαίνει καὶ ἕκτερος καὶ ἀσκήτης ὕδρωψ· πρὸς τούτοις γαστρίτιδες χρονικαί· φέρουσι δὲ καὶ ἰδιαίτερους τινὰς ῥευματισμούς, ὅταν αἱ λειτουργίαι τοῦ δέρματος δὲν ἐπανῆλθον εἰς πλήρη ἐνέργειαν, ἀλλ' ἠλαττώθησαν ἐπηρεασθεῖσαι διὰ πολλοῦ ὑπὸ ψυχρᾶς ὑγρασίας, ῥευματισμούς, ἔχοντας ἴδιον χαρακτῆρα καὶ ἀπαιτοῦντας ἰδιαιτέραν θεραπείαν. Ἐνίοτε δὲ ἡ κράσις αὐτῆ τοῦ αἵματος ἀλλοιοῦται μετὰ τοὺς μακροχρονίους διαλείποντας πυρετούς. Ἡ ποσότης του καθόλου ἐλαττοῦται. Ἡ δὲ ἀλλοίωσις τῆς ποιότητός του ἐμφαίνεται εἰς δύο διαφόρους διαθέσεις, τὴν ὀρρώδη (sierosa) καὶ τὴν αἱματοκελαινωτικὴν (scorbutica). Εἰς τὴν ὀρρώδη διάθεσιν, τὸ πρόσωπον γίνεται χλωρὸν, πεφυσιωμένον· τὸ δέρμα, τὰ χεῖλη, ἡ γλῶσσα ὠχρά· ὁ κυψελώδης ἰστός χαλαροῦται· τὸ σῶμα μαραίνεται· φύονται ὕδρωπικαὶ ὑπερδιακρίσεις εἰς τὸν κυψελώδη ἰστὸν ἐκείνων τῶν μερῶν, ὅπου ἡ κυκλοφορία εἶναι ἀσθενεστέρα· διὰ τοῦτο αἱ χεῖρες, οἱ πόδες, τὰ βλέφαρα γίνονται οἰδηματώδη, τελευταῖον δὲ καὶ γενικὸς ὕδρωψ ἀνὰ σάρκα σχηματίζεται· αἱ δυνάμεις τοῦ σώματος ἐκπίπτουσι· τὰ μέλη λύονται· ἔχουσιν οἱ ἀσθενεῖς ἀκαταμάχητον κλίσιν πρὸς ἀμνησίαν καὶ δὲν ἀναλαμβάνουσι ποσῶς δυνάμεις ἀναπαυόμενοι· ἡ ἀναπνοὴ των γίνεταί κεκμηκυῖα· ὁ ἰδρὼς ἐκλείπει· τὰ οὖρα σπάνια, λευκά, διαφανῆ. Εἰς τὴν διάθεσιν ταύτην τὸ αἷμα πτωχεύει καὶ κατὰ τὸ ποσὸν καὶ κατὰ τὴν ποιότητα· ἐλαττοῦται ἡ ἰνώδης ὕλη καὶ ὑπερέχει ἀναλόγως ἡ ποσότης τοῦ ὀρροῦ· ἴσως καὶ αὐτῆ ἡ χρωματιστικὴ ὕλη καὶ ὁ ἐν τῷ αἵματι σίδηρος ἐλαττοῦνται ὡς εἰς τὴν χλωροσιν, μεθ' ἧς ἡ ὀρρώδης διάθεσις ἔχει πολλὴν ἀναλογίαν· ἀλλ' εἰς τὴν ὀρρώδη διάθεσιν ἡ ἀλλοίωσις τοῦ αἵματος εἶναι δευτερογενής. Μᾶλλον δὲ τὰ βρέφη ὑπόκεινται εἰς τοιαύτην ἐκφύλισιν, διότι ὁ ὀργανισμὸς αὐ-

τῶν ἔχει ἀνάγκην μεγίστην ἀναπληρώσεως τῆς δαπάνης αἵματος καὶ δυνάμεων, ἡ ὁποία γίνεται οὐχὶ μόνον πρὸς τροφήν ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐξήσιν τοῦ σώματος. Οἱ δὲ περιοδικοὶ πυρετοὶ, ἐπὶ μακρὸν διαρκοῦντες, ἀλλοιοῦντες τὴν χώνευσιν καὶ τὴν κυκλοφορίαν καὶ φθείροντες τὴν τροφήν τοῦ σώματος, ταχέως καταπτῶσι τοὺς μικροὺς ἀσθενεῖς εἰς μίαν ἀληθῶς χλωροτικὴν κατάστασιν.

Τὴν δὲ σχέσιν τῶν πολυχρονίων περιοδικῶν πυρετῶν μὲ τὴν αἱματοκελαινώσιν, ταύτης δευτερογενῶς ἐξ ἐκείνων γενομένης, δὲν ἐσημείωσαν οἱ νεώτεροι ὅσον οἱ ἀρχαῖοι. Ὁ Ἱπποκράτης, Παῦλος ὁ Αἰγινήτης καὶ ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τῶν Ἑλλήνων ὁ Πλίνιος περιέγραψαν μίαν καχεξίαν, προξενουμένην ὑπὸ πολυχρονίων πυρετῶν καὶ τῆς χρήσεως ψυχρῶν, ἀκαθάρτων καὶ σκληρῶν ὑδάτων, καὶ ἔχουσαν μεγίστην ὁμοιότητα μετὰ τῆς αἱματοκελαινώσεως. Οὐδεὶς δύναται νὰ παρρησιάζη τὴν συνύπαρξιν τῆς καχεξίης ταύτης μετὰ τῶν ἐμφράξεων τοῦ σπληνός, εἰς τὴν περιγραφὴν ἐνὸς πάθους, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει ὁ Ἱπποκράτης ὑπὸ τὸ ὄνομα « σπληνὸς μέγας ». Ταύτην τὴν νόσον εἰκονίζων ὁ Κῶος ἀναφέρει, ὅτι τὰ οὖλα ἐξελκοῦνται, οἱ ὀδόντες κλονοῦνται καὶ πίπτουσι, τὸ στόμα πνέει δυσῶδες, τὸ δέρμα γίνεται πελιδνόν, ἔλκη φύονται εἰς τὰς κνήμας, καὶ τὰ μέλη γίνονται ἀδρανῆ πρὸς κίνησιν. Τοὺς αὐτοὺς χαρακτηρίζων ἀποδίδει Παῦλος ὁ Αἰγινήτης εἰς τὸ πάθος τοῦ σπληνός, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὀνομάζει « σκίρωσιν » ὁ δὲ Πλίνιος καὶ ὁ Στράβων στομακάκην τὸ πάθος ἀποκλοῦσι. Βεβαίως τὰ ῥηθέντα συμπτώματα μετ' οὐδεμιᾶς ἄλλης νόσου ὁμοιάζουσι, εἰμὴ μὲ τὰ τῆς αἱματοκελαινώσεως. Φαίνονται δ' ἐνταῦθα ὡς συνυπάρχοντα μετὰ τοῦ μεγάλου σπληνός· ἀμφότερα ἀποτελέσματα πολυχρονίων πυρετῶν ὄντα. Ἐὰν δὲ ἀλλαγῶ τῆς Εὐρώπης δὲν ἐμφαίνεται ἡ αἱματοκελαινώσις τόσον συχνὰ μετὰ τοὺς περιοδικούς χρονίους πυρετούς, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν πόσον ἐκεῖ ἐβελτιώθη ἡ ὑγιεινὴ τοῦ λαοῦ καὶ πόσον ἡ ἱατρικὴ ἐβράχυνε τὴν διάρκειαν τῶν πυρετῶν, τῶν ὁποίων ἡ θεραπεία ἐπὶ Ἱπποκράτους ἔμελλε νὰ ᾖναι ἀτελεστάτη καὶ ἀβέβαιος. Οἱ πρὸ δύο αἰώνων ἱατροὶ ἀνεγνώρισαν

ρητῶς, ὡς μίαν τῶν αἰτιῶν τῆς αἱματοκελαινώσεως, τοὺς μακροχρονίους διαλείποντας πυρετοὺς, εἰς δὲ τὰ ἐλώδη μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ ὅπου οἱ κάτοικοι δὲν ἔχουσιν ἰατρικὴν βοήθειαν καὶ τὴν ὑγιεινὴν τοῦ σώματος καθόλου παραμελοῦσι, δύναται τις καὶ σήμερον νὰ θεωρήσῃ, ἀπαραλλάκτως ὡς παρετήρησεν ὁ Ἰπποκράτης, τὴν στομακῆκην συνυπάρχουσαν μετὰ τῶν ἐμφράξεων τῶν ὑποχονδριακῶν σπλάγγων.

Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀλλοιώσεις τὰς ὁποίας οἱ περιοδικοὶ πυρετοὶ ἀπολείπουσιν, ἀλλ' αἱ συνεχέστεραι πασῶν εἶναι αἱ ἐμφράξεις τοῦ ἥπατος καὶ τοῦ σπληνός· ὥστε δύναται τις μὲ πολλὴν πιθανότητα νὰ συμπεράνῃ περὶ τῆς σφοδρότητος καὶ βαρύτητος τῶν ἐντινιδοθέντι χωρίῳ τῆς Ἑλλάδος ἐνδημούντων περιοδικῶν πυρετῶν, ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν αὐτῷ ἐμφρακτικῶν. Τόσον φθείρουσι τὴν ῥώμην καὶ εὐρωστίαν τοῦ σώματος οἱ μiasmατικοὶ περιοδικοὶ πυρετοὶ καὶ τοῦ χρώματος τὸ ἀνθηρὸν, τοιαύτας δὲ ἀλλοιώσεις προξενοῦσιν εἰς τὸ σῶμα, ὡς καταλείπουσιν ἐν στίγμα, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ αὐτὸς ὁ τῆς ἰατρικῆς ἄμιμος διακρίνει τοὺς ὑπὸ τῶν πυρετῶν κατασχεθέντας. Διότι ἡ χροιά τῆς ὄψεως γίνεται χλωρὰ, ἰκτεριώδης, ἀμαυρά· οἱ χαρακτῆρες τοῦ προσώπου σκληροὶ, τραχεῖς καὶ ἰσχυροί· εἰσδύονται οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ βλέφαρα περιστέφονται μὲ πελιδνὸν κύκλον· ἡ ρίς λεπτύνεται· τὰ χεῖλη γίνονται ἰσχνὰ, ξηρὰ, ὠχρὰ, καὶ τὸ πρόσωπον ὅλον ὡς ἀνδρὸς κεκμηκότος καὶ ἐπτοημένου· τὸ δέρμα εἶναι ξηρὸν καὶ τραχύ· ἡ εὐεξία ἐκλείπει, τὰ ἄρθρα, αἱ ὀσφῦς, ὁ τράχηλος ἰσχναίνουσι καὶ λεπτύνονται· ἐξέχουσιν αἱ κλεῖδες καὶ αἱ ὠμοπλάται καὶ διαγράφονται ἐπὶ τοῦ θώρακος αἱ πλευραὶ καὶ οἱ μῦς τῆς ἀναπνοῆς· ἡ δὲ κοιλία τόσον ἐξογκοῦται ὅσον τὰ ἄρθρα φθείρονται· πίπτουσιν αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς· ἐκλείπουσιν αἱ δυνάμεις· ἡ ἀναπνοὴ εἶναι συχνή, βραχυεῖα, ὑψηλὴ, θωρακικὴ· οἱ μυκτῆρες διαστέλλονται ὅταν οἱ νοσοῦντες ὀμιλοῦσιν ἢ βαδίζουσιν. Οἱ κάμνοντες γίνονται ἀδρανεῖς, νωθροί· τὰ κινήματά των δὲν ἔχουσιν ἐλαστικότητα· εἶναι βαρέα, βραδέα, κεκμηχότα. Ἐὰν αἱ ἐμφράξεις ἔφερον ἰκτερον ἢ ὕδρωπα,

ἡ εἰκὼν καθίστάται λυπηροτέρα. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐξωτερικοὶ χαρακτηριστῆρες δι' ὧν γινώσκονται οἱ ἐμφρακτικοί. Ἄλλα καὶ πάντες σχεδὸν οἱ ἐνοικοῦντες εἰς ἐλώδη μέρη, τὰ ὅποια μαστίζουσι οἱ μiasματικοὶ διαλείποντες πυρετοὶ, καίτοι ὑπ' αὐτῶν μὴ κατασχεθέντες, φέρουσιν ἴδιον τινα χαρακτῆρα. Σπανίως ἔχουσι τὸ εὐχρουν τοῦ προσώπου καὶ τὸ καθαρόν καὶ μαλακὸν τοῦ δέρματος σπανίως ὁ ὀφθαλμὸς τῶν εἶναι στιλπνὸς καὶ ὀξύς. Ἔχουσι ὄψιν ἰκτεριώδη καὶ ξηρὰν, ὀλίγην ζωηρότητα. Καθόλου οἱ περὶ τὰ ἔλη ἐνοικοῦντες ἔχουσι τὸν νοῦν ἀμβλὺν καὶ ὑποπτον καὶ δειλὸν, ὀλίγην ἐκχυσιν αἰσθημάτων, οὐδὲ τὸ ὄξύ πρὸς τὰς ἐπιχειρήσεις. Θεωρήσατε τὸν κάτοικον τῶν ὄρέων, τὸν βαδίζοντα ἐπὶ τραχείας γῆς, τὸν πνέοντα ξηρὸν καὶ δροσερὸν ἀέρα· ἔχει τὸ βλέμμα ὄξύ καὶ ἔτοιμον, τὰς κινήσεις ζωηρὰς καὶ κομψάς· τὸ πρόσωπον εὐχρουν, πλήρες ζωῆς καὶ υγείας. Εἶναι ὄξύς νὰ ἐπινοῇ, ταχὺς νὰ ἐκτελῇ. Ἐλαφρὸς καὶ εὐκαμπτος ἀνέρπει μὲ βῆμα ταχὺ καὶ ἀσφαλὲς ἐπὶ τῶν ἀκρων τῶν κρημνῶν, χαίρων διὰ τὴν δραστηριότητα καὶ τὸ περιπσεῦον τῶν δυνάμεών του. Ἀγαπᾷ τοὺς κινδύνους, καὶ τὰς σφοδρὰς συγκινήσεις. Τέλος ρυθμίζεται ὅλος μὲ τὴν φύσιν ἀφ' ἧς περιστοιχίζεται, ἐμφαίνουσιν διαστάσεις γῆς ἀποτόμους καὶ βιαίας κινήσεις ἀνέμων. Ὁμοιάζει μᾶλλον, ἐὰν μᾶς συγχωρῆται ἡ μεταφορά, τὰ πτηνὰ, τῶν ὁποίων τὸ αἶμα εἶναι θερμότερον, ἡ ἀναπνοὴ μεγάλη, τὸ βλέμμα ὀξύτατον καὶ αἱ κινήσεις θαυμάσιαι διὰ τὴν ῥώμην καὶ ταχύτητα.

Ἐλώδης δὲν εἶναι βεβαίως πᾶσα ἡ Πελοπόννησος, οὐδ' ἐπικρατοῦσι πανταχοῦ εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν οἱ περιοδικοὶ πυρετοί· ἔχει πολλότατα τὰ ὄρη καὶ πολλὰ τὰ υγιεινὰ μέρη τῶν ὄρέων. Παράδειγμα ἔστω ἐν παρόδῳ ἡ Μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι, κατὰ τὰς σημειώσεις τῶν ἰατροστατικῶν πινακῶν, δὲν πάσχουσιν εἰμὴ εὐεξίαν καὶ ποδαλγίαν, καὶ προβεβηκότες ἀποθνήσκουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποπληκτικοί. Ὅταν περιέλθωμεν τὴν ἰατρικὴν τοπογραφίαν τῆς Πελοποννήσου, θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι τὸ κεντρικὸν μέρος αὐτῆς, αἱ ἐπαρχίαι τῆς ἀρχαίας Ἀρ-

καθίας καὶ ἐκ τῶν παραλίων ἢ Τριφυλία, ἢ Πυλία, ἢ Λακωνία καὶ ἢ Λακεδαιμονία, ἐξαιρουμένων τῶν ἐλωδῶν χωρίων αὐτῶν, εἶναι ὑγιεινά· Ἄλλ' ὅμως ἐπειδὴ αἱ αἰτίαι τῶν ἐνδημιῶν ὑπάρχουσι εἰς πᾶσαν σχεδὸν τὴν λοιπὴν παραλίαν καὶ εἰς πολλὰ τῶν ἐντὸς μερῶν, σχηματίζουσι μεγάλας ἐστίας, τῶν ὁποίων ἡ ἐνέργεια ἀπὸ χει καίτοι ἀσθενεστέρᾳ εἰς ὅλην τὴν Πελοπόννησον, καὶ δίδει εἰς τὰ ἐπικρατοῦντα νοσήματα ἴδιον χαρακτῆρα. Κατ' ἐνιαυτοὺς δὲ, ὡς ἂν ἐξήρχοντο τῆς ἐστίας τῶν αἰ νοσοεργοὶ αἰτίαι ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὰ ὄρεινὰ μέρη, καὶ τότε μαστίζονται καὶ ταῦτα βαρέως ὡς τὰ πεδινά.

Ἄξιον παρατηρήσεως διὰ τὴν Γενικὴν Παθολογίαν εἶναι τοῦτο τὸ γινόμενον, ὅτι εἰς ὅσα μέρη τῆς Πελοποννήσου σφοδροὶ καὶ βαρύνταται ἐνδημοῦσιν οἱ μισματικοὶ διαλείποντες πυρετοὶ, μαστίζοντες τοὺς πλείστους τῶν κατοίκων, καὶ πολλοὺς φθείροντες δι' ὀξέων ἐπιπλοκῶν ἢ διὰ χρονικῶν ἀλλοιώσεων, ἐκεῖ αἱ φθίσεις τοῦ πνεύμονος εἶναι σπανιώταται. Πρὸς τούτοις καὶ αἱ πλευρίτιδες καὶ αἱ πνευμονίαι δὲν εἶναι συχναί, ὡς εἰς τοὺς ξηροὺς καὶ ὑγιεινοὺς τόπους καὶ εἰς τὰ ὑψηλὰ χωρία, τὰ μᾶλλον ἀνενόχλητα ὑπὸ τῶν περιοδικῶν πυρετῶν ὄντα, ἀλλὰ σπανιώτεροι συμβαίνουσι καὶ ἔχουσι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν μορφήν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν διέκρινον οἱ ἀρχαιότεροι ὀνομάζοντες αὐτὴν *νόθη*. Εἰς τὰς πνευμονίας φαίνονται μᾶλλον βεβλαμμένοι οἱ τελευταῖοι μικροὶ κλάδοι τῆς διαιρέσεως τῶν βρογχίων, οἱ ἀποτελοῦντες τὰς κυψελίδας τῶν πνευμόνων, παρ' ὅ,τι παρατηρεῖται ὁ φλέγμα τῶν πνεύμονος, ὁ τὸσον ἐπικίνδυνος εἰς ὅσας χώρας ὁ ἀήρ εἶναι ξηρὸς καὶ εὐμετάβλητος, φλέγμα προσβάλλον ὅλην τὴν ὑφὴν τοῦ παρεγχύματος καὶ τείνων σρόδρα εἰς ἐμπύωσιν.

Τ' ἀνάπαλιν δὲ εἰς πολλὰ τῶν χωρίων, ἐν οἷς οἱ περιοδικοὶ πυρετοὶ σπανίζουσι καὶ δὲν ἔχουσι τὸν βαρὺν τῶν ἐλωδῶν χωρίων χαρακτῆρα, αἱ φθίσεις εἶναι ἐπιχώριοι· οἱ κάτοικοι πάσχουσι περὶ πνευμονίας καὶ ταύτας γνησίας· καθόλου δὲ πᾶσαι αἱ νόσοι ἔχουσι γνησιώτερον φλογιστικὸν χαρακτῆρα. Αναφέρομεν ἤδη τὰ τεκ-

μήρια, δι' ὧν ἀποδεικνύονται τὰ παθολογικὰ ταῦτα γινόμενα.

Ἄφ' ὅλων τῶν τόπων εἰς τοὺς ὁποίους ἐνδημοῦσιν οἱ διαλείποντες πυρετοὶ, ἔνα μόνον σημειοῦσιν οἱ πίνακες ὡς ἔχοντα καὶ τὰς πνευμονικὰς φθίσεις ἐπεχωρίους, τὴν Ἀρεούπολιν ἐν Λακωνίᾳ. Ταύτης οἱ κάτοικοι ὑπόκεινται εἰς τὰς χρονικὰς νόσους τῶν ὀργάνων τῆς ἀναπνοῆς, δι' αἰτίας ἐνυπαρχούσας βεβαίως εἰς τοπογραφικοὺς ὄρους ἰδικιτέρους, οἵτινες ἀποσιωπώμενοι εἰς τοὺς πίνακας, ἤθελον μᾶς εἶναι γνωστοὶ, ἐὰν εἶχομεν, ὡς εἶπομεν κατ' ἀρχάς, μᾶλλον ἀνεπτυγμένας τὰς περὶ τῶν ἐνδημίων νόσων καὶ τῶν αἰτιῶν αὐτῶν ἐκθέσεις.

Ἄλλ' εἰς πολλὰ χωρία, τὰ ὁποῖα δὲν μαρτυροῦσιν οἱ περιοδικοὶ πυρετοὶ, ἢ ὅπου ἐπισκῆπτουσι σποραδικώτεροι, ἐλαφροὶ, σπανίως ἀπολείποντες χρονικὰς βλάβας, ἐκεῖ παρατηροῦνται αἱ φθίσεις συνεχέστεραι· οἱ πίνακες μᾶς ἀναφέρουσι παραδείγματα περὶ τούτου,

ἐν Κορινθίᾳ — τοὺς δήμους Περαιχώρας, Ἀγιογορίου, Κελεῶν, Παναρίτης, Ταρσοῦ, Χελυδορέας, καὶ εἰς ὅσα χωρία τῶν Τρικάλων δὲν ἐνδημοῦσι διαλείποντες.

ἐν Πυλίᾳ — τὴν πόλιν Μεθώνης,

ἐν Λακωνίᾳ — τὸν δῆμον Πυρρίχου,

ἐν Λακεδαιμονίᾳ — τὸν δῆμον Παρνῶνος,

ἐν Κυνουρίᾳ — τὸν δῆμον Λιμναίου,

ἐν Ἀργολίδι — τὸν δῆμον Θορνακίου.

Εἶπομεν ὅτι συμβαίνουσι πνευμονίαι καὶ κατάρροι εἰς χωρία μαστιζόμενα ὑπὸ τῶν περιοδικῶν πυρετῶν· ἀλλ' εἰς τὰ ὑγιεινὰ μέρη, (ὀνομάζομεν δὲ τοιοῦτοτρόπως πρὸς διαστολὴν ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα σπανίζουσιν οἱ διαλείποντες πυρετοὶ, ἢ κυρίᾳ ἐν Πελοποννήσῳ ἐνδημία), εἰς τὰ ὑγιεινὰ, κείμενα σχεδὸν πάντοτε εἰς θέσεις ὄρεινὰς, ὑψηλὰς, ξηρὰς καὶ τραχεῖας, μακρὰν τῆς θαλάσσης καὶ ὑπὸ τῶν ἀνέμων προσβαλλομένας, αἱ πλευρίτιδες, αἱ πνευμονίαι, αἱ κυνάγχαι, οἱ κατάρροι εἶναι ἢ κυρίως ἐνδημία. Τὰ πα-

ραδείγματα ὅσα δυνάμεθα νὰ φέρωμεν πρὸς ἀπόδειξιν τούτου εἶναι πάμπολλα, ἀρκεῖ δὲ μόνον νὰ ἀναφέρωμεν τὴν Λακεδαιμονίαν, ἐν ἧ οἱ πλείστοι δῆμοι, ὑγιεινοὶ ὄντες, δὲν προσβάλλονται εἰμὴ ὑπὸ πλευροπνευμονιῶν καὶ κατάρρων· τοιοῦτοι εἶναι οἱ δῆμοι Φελλίας, Μελιτινῆς, Μιχλέου, Βοιωτῶν, Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς, Κυφάντων, Γερώνθρων, Θεραπνῶν, Κρονίου, Περαίας, Καρύων καὶ Εὐρυσθενῶν. Καθὼς δὲ διαφέρουσιν αἱ ἐνδημῖαι μεταξὺ δήμου καὶ δήμου τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, οὕτω διαφέρουσι καὶ μεταξὺ δύο χωρίων τοῦ αὐτοῦ δήμου, ὅταν ἄλλους ἔχουσι τοὺς τοπογραφικοὺς ὄρους. Εἰς τὸν δῆμον Δωρίου, ἐν Τριφυλίᾳ, π. χ. ὑπάρχουσι δύο χωρία, τὰ Σουλημὰ καὶ ἡ Ἀγρηλιά· ἐκεῖνο μὲν κεῖται εἰς κορυφὴν ὄρους ὑψηλοῦ, ἔχον καθαρά ὕδατα πηγαῖα καὶ προσβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ βορρᾶ· τὸ δ' ἄλλο ὑπὸ τὴν πλευρὰν ὄρους, ἔχον θερμὰ ὕδατα καὶ ἐπιχωρίους ἀνέμους τὸν Λίβα καὶ τὸν Νότον. Οἱ κάτοικοι τῶν Σουλημῶν εἶναι εὖρωστοι, μεγάλου ἀναστήματος καὶ ἔντονοι, νοσοῦσι δὲ μόνον ὑπὸ κατάρρων καὶ πλευροπνευμονιῶν τὸν χειμῶνα· οἱ δὲ Ἀγρηλιῶται, ἐργαζόμενοι εἰς ἐλώδη μέρη, εἶναι καχέκται καὶ ὠχροὶ καὶ ἀδύνατοι, καὶ πάσχουσι πυρετοὺς περιοδικούς καὶ ἐμφράξεις τῶν ὑποχονδρίων. Παρομοίως εἰς τὸν δῆμον Μαρίου, ἐν Κυνουρίᾳ, μόνον εἰς τὸ χωρίον Πούληθρα, κείμενον εἰς πρόποδας ὄρους παραθαλασσίου καὶ ἔχον ἐπιχώριον τὸν Εὐρον, συμβαίνουσι διαλείποντες πυρετοί· εἰς ὅλα τὰ λοιπὰ χωρία Κυνουπίας, Νεοχωρίου, Μαρίου, Γκιόσαλη, Κορίτσας καὶ Ἀλεποχωρίου, κειμένων εἰς ὄρεινὰ μέρη καὶ πρὸς βορρᾶν, λείπουσιν οἱ διαλείποντες καὶ μόνον πλευρίτιδες καὶ πνευμονίαι κυριεύουσιν. Ὡσαύτως εἰς τὸν δῆμον Βρασιῶν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, οἱ ἐνοικοῦντες εἰς τὰ ἐλώδη χωρία πάσχουσι περιοδικούς πυρετοὺς, οἱ δὲ κάτοικοι τοῦ Καρκαθουνίου, χωρίου κειμένου εἰς τόπον ὄρεινόν, ὑψηλὸν καὶ ἀνεμώδες, νοσοῦσιν ὑπὸ πλευρίτιδων καὶ πνευμονιῶν.

Ἐπάρχει λοιπὸν, ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν νόσων τούτων, ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν σπλάγγνων τῆς κοιλίας καὶ τῶν τοῦ θώρακος. Ἡ ἀπὸ τῶν ἐλῶν ἐπήρεια τείνει γὰρ φέρη αἰμορμήσεις,

συμφορήσεις, φλεγμονάς και ἐμφράξεις εἰς τὸ ἥπαρ, εἰς τὸν σπλῆνα, εἰς τὸν στόμαχον· ὁ δὲ λεπτός και ξηρός και εὐμετάβλητος ἀήρ διεγείρει φλεγμονάς εἰς τοὺς πλευρικούς ὑμένας, τοὺς βρόγχους και τοὺς πνεύμονας. Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος φαίνεται και κατὰ τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ. Αἱ εἰς τὰ ἐλώδη μέρη συμβαίνουσαι βρογχίτιδες και πνευμονίαι και πλευρίτιδες ἐμφαίνονται ἰδίως τὸν χειμῶνα, καθ' ἣν ὥραν οἱ περιοδικοί πυρετοὶ γίνονται σπάνιοι και δὲν ἔχουσι τὸν βαρὺν φθινοπωρινὸν αὐτῶν χαρακτῆρα· τὸ δὲ θέρος μόνον κατ' ἐξαιρέσειν και σποράδιην ἐνδέχεται νὰ φανῶσιν αἱ πλευροπνευμονίαι.

Κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Βωδίνου φαίνεται πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ περιοδικοί πυρετοὶ εἶναι προφυλακτικὸν κατὰ τῶν τυφωδῶν πυρετῶν. Ὁ ἰατρός οὗτος παρετήρησεν, ὅτι τὰ ἐπανελθόντα ἀπὸ τῆς Ἀλγερίας τάγματα τῶν Γαλλικῶν στρατευμάτων, και τὰ ὅποια ἔπαθον ἐκεῖ νόσους ἐχούσας πολλὴν ὁμοιότητα μετὰ τὰς ἐνδημίας μας, ἤτοι περιοδικούς πυρετούς και δυσεντερίας, διετήρουν ἐν Μασσαλία τὸν τύπον τῆς Ἀλγεριανῆς ἐνδημίας, και δι' αὐτῆς ἐπροφυλάττοντο ἀπὸ τὰς ἄλλας ἐν Μασσαλία ἐπιχωρίους νόσους. Ἐν ᾧ τὰ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει φρουροῦντα τάγματα ἐμαστιζόντο ὑπὸ τυφωδῶν πυρετῶν, τὰ ἀπὸ τῆς Ἀλγερίας ἐλθόντα διέβησαν ἀβλαβῶς ὅλην τὴν περίοδον καθ' ἣν διήρκεσεν ἡ ἐπιδημία.

Ὁ δὲ ἀνταγωνισμὸς οὐχὶ μόνον εἰς τὴν παθολογικὴν κατάστασιν, εἰς τὴν γένεσιν τῶν νόσων φαίνεται, ἀλλὰ και ἐντὸς τῆς φυσιολογικῆς καταστάσεως. Οἱ κάτοικοι τῶν ἐλωδῶν χωρίων ἔχουσι χολερικὴν κρᾶσιν, καθ' ἣν ἔνοιοι ἀποδίδουσι οἱ νεώτεροι εἰς τὴν σημασίαν ταύτην. Ὑπερέχει ἐν αὐτοῖς τὸ πεπτικὸν σύστημα καθύλου, ὑπάρχει μεγαλητέρα συμφορήσειν εἰς τὸ σύστημα τῶν φλεβῶν τῶν πυλῶν, ὑπερέχει ἡ πολυχολία και τὸ φλεβικὸν αἷμα, διὰ τοῦτο οἱ τοιοῦτοι εἶναι χολερικῆς κρᾶσεως και πάσχουσι πολὺ ὑπὸ τῶν αἰμορροϊδῶν· οἱ δὲ ἐνοικούντες εἰς ὄρεινους και ξηρούς τόπους, ὅπου οἱ περιοδικοί πυρετοὶ σπανίζουσι, ἔχουσι μᾶλλον ἀνεπτυγμένον τὸ σύστημα τῆς ἀρτηριακῆς κυκλοφορίας και τῆς

ἀναπνοῆς, ἄτινα συνιστῶσι τὴν αἱματώδη κρᾶσιν. Εἰς τρόπον ὥστε αὐταὶ ἐκείναι αἱ αἰτίαι, αἱ ὁποῖαι φέρουσι νοσώδη ἀποτελέσματα κατ' ἐκλογὴν εἰς τὰ διάφορα σπλάγγνα τοῦ σώματος, καὶ χωρὶς ἔτι νὰ προξενήσωσιν ἀσθενείας, ἀναπτύσσουσι κατ' ἐκλογὴν τὰ διάφορα συστήματα, παραλλάσσουσαι οὕτω τὴν ὀργανικὴν διάπλασιν. Διὰ τούτου ἀποδεικνύεται ἔτι μᾶλλον ἢ ἐνότης τῶν νόμων τῆς φύσεως. Διὰ τούτου ἐννοοῦμεν, ὅτι ἡ νόσος πολλάκις δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ ὑπερβολὴ τῆς φυσιολογικῆς καταστάσεως, πάντοτε δὲ σχεδὸν μὲ τὴν φυσιολογικὴν κατάστασιν συνδέεται ἢ μορφή καὶ ὁ ἰδιαιτέρος χαρακτήρ αὐτῆς.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ φυσιολογικὰ καὶ παθολογικὰ ἀποτελέσματα τὰ ἰδιάζοντα εἰς ὅσας χώρας ἐπιπολάζουσιν οἱ μiasματικοὶ διαλείποντες πυρετοὶ, καὶ εἰς ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τοιαύτης νόσου ἄθικτοι μᾶλλον διάγουσιν. Ἄς περιέλθωμεν δὲ ἤδη τὴν τοπογραφίαν τῆς Πελοποννήσου, ἵνα διακρίνωμεν ποῖα εἶναι τὰ μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα φαίνεται ὑπάρχουσα ἢ ἐστία τῆς ἐνδημίας, καὶ ἵνα προσδιορίσωμεν ποῖοι εἶναι οἱ ὄροι, εἰς οὓς ὑποκειμένη ἢ χώρα προσβάλλεται ὑπὸ τῶν πυρετῶν, ὅπως πλησιάζωμεν διὰ τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς παρατηρήσεως ἐντυχτῶ εἰς τὰς αἰτίας, αἱ ὁποῖαι προξενοῦσι τὴν ἐνδημίαν.

K. M.